

DİYANET HUTBELERİNİN SÜRE VE CÜMLE UZUNLUKLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

 Ümit Harun AKKAYA^a

Öz

Dini bir ritüel olan hutbe; sadece uyarı, hatırlatma, bilgi verme veya aydınlatma vasıtası olmayıp ve fakat aynı zamanda bir dini sosyalleşme aracıdır. Dini sosyalleşme, farklı unsurlarla etkileşim halinde yaşanan bir süreç olup hayat boyu sürer. Müslüman birey de hayat boyu zorunlu olan Cuma ibadetine bağlı olarak hutbelerle muhataptır. Bu çalışma Cuma hutbelerinin süreleri, uzunlukları, kelime sayıları ve cümle uzunlukları üzerine odaklanmıştır. Hutbelerin dini iletişim olgusu ekseninde, mevcut yapısal özellikleri ile cemaate yönelik etkin bir “mesaj” olup olmadıkları tartışılmıştır. Farklı yaş gruplarındaki alıcı toplulukta (cemaatte) dini sosyalleşme süreçlerinin gerçekleşebilme potansiyeli irdelenmiştir. Öncelikle öncü çalışmalar incelenmiş, literatür taraması neticesinde elde edilen veriler kategorize edilerek yorumlanmıştır. Araştırma sürecinde 2014-2019 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanıp camilerde okutulan hutbelerden 30 tanesi tesadüfi örneklem yoluyla seçilmiştir. Seçilen hutbeler içerik analizi yöntemi ile detaylı bir şekilde incelenmiş ve hutbelerin süreleri ile cümle uzunlukları ortalama olarak tespit edilmiştir. Hutbelerde Türkçe bölümün ortalama sekiz dakika sürdüğü, Arapça ile beraber sürenin on üç dakikayı bulduğu görülmüştür. Sadece dinleme odaklı ve tek taraflı gerçekleşen bu dini iletişimin dinleyici gruptaki farklı yaş grupları da hesaba katıldığında dikkat süresini aştığı görülmüştür. Hutbelerdeki cümlelerin kelime sayıları analiz edilerek cümle uzunlukları saptanmıştır. Ortalamalar hesaplandığında, metinlerde %20 oranında uzun ve çok uzun cümlelerle karşılaşmıştır. Bu durumun dinleme, algılama ve anlamlandırma süreçlerine etkisinin olumsuz yönde olacağı değerlendirilmiştir. Hutbelerde yeni genç kuşak “z” kuşağına ve dezavantajlı gruplara yönelik güncel unsurlar bulunup bulunmadığı da değerlendirilmiştir. Mevcut koşullarla hutbe metinlerinin dini sosyalleşme süreçlerinin ve dini iletişimin gerçekleşmesinde aksaklıklara neden olabildiği değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Din sosyolojisi, Hutbe, Dini iletişim, Dini sosyalleşme, Diyanet, Cuma namazı

^a Dr. Öğr. Üyesi, Kayseri Üniversitesi, harunakkaya@kayseri.edu.tr

AN EXAMINATION OF PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS KHUTBAHS IN TERMS OF DURATION AND SENTENCE

Khutbah, which is a religious ritual; it is not only a means of warning, reminder, information or enlightenment, but also a means of religious socialization. Religious socialization is a process that is experienced in interaction with different elements and lasts throughout life. A Muslim also deals with khutbas depending on Friday prayer which is lifelong mandatory. This study focuses on the duration, length, word count and sentence length of Friday khutbahs. It has been discussed whether the khutbahs are an effective “message” for the community with their existing structural features in the axis of religious communication fact. The realization potential for religious socialization processes in the receiving community of different age groups (congregation) was explored. First of all, pioneering studies were examined, and the data obtained as a result of the literature review were categorized and interpreted. During the research process, 30 of the khutbahs prepared by the Presidency of Religious Affairs and sermonized in mosques between 2014 and 2019 were chosen by random sampling. The selected khutbahs were subjected to a detailed evaluation by content analysis method. The duration of sermons and length of sentences were calculated and average duration and average sentence lengths were determined. It has been observed that the Turkish section in khutbahs lasts an average of eight minutes, and it reaches thirteen minutes together with Arabic. It has been observed that this religious communication, which is only listening-focused and unilateral, exceeds the attention span when different age groups in the listener group are taken into account. The sentence lengths were determined by analyzing the word numbers of the sentences in the khutbahs. When the averages are calculated, 20% long and very long sentences were encountered in the texts. It was evaluated that this situation would have a negative effect on listening, perception and interpretation processes. It was also evaluated whether there are up-to-date subjects for the new young generation "z" generation and disadvantaged groups in the sermons. It has been evaluated that the khutbah texts can cause disruptions in the realization of religious socialization processes and religious communication under the current conditions.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

İslamiyet'in ilk günlerinden bugüne hutbeler, İslam toplumlarına hitap etmenin önemli bir aracı oldukları gibi; uyarı, bilgilendirme, eğitim,

hatırlatma, ahlak ve davranış kazandırma gibi pek çok önemli işleve de sahip olmuşlardır. Gerek dini gerek siyasi gerekse kültürel anlamda önemli etkileri olan hutbeler, bireyin tüm hayatı boyunca süren dini sosyalleşme sürecinde de önemli bir noktadadır. Cuma namazının şekil şartlarından birisi olan hutbeler, salt bir dini metin değil aynı zamanda toplumu farklı alanlarda bilinçlendirmeyi ve aydınlatmayı amaç edinen birer araçtır (Kılıç, 2017, s. 137).

Hayata dair anlam arayışı serüvenimizde din ve dine dair eriştiğimiz bilgilerin önemi yadsınamaz (Kartopu, 2013, s. 87). Bireyin dini bilgiye ulaşma alanlarından biri de Cuma namazı hutbeleridir (Arabacı, 2003, s. 51). Bu da Cuma hutbelerindeki mesajın niteliğini ve hutbenin yapısal özelliklerini hassasiyetle ele alma gerekliliği ortaya çıkarmaktadır. Kaldı ki hutbe metinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nde liyakat sahibi uzmanlar tarafından hazırlanmakta ve haftalık olarak yayımlanmaktadır. Kuşkusuz, hutbeler uzmanlar tarafından özenle hazırlanmaktadır. Diğer pek çok araştırmada olduğu gibi burada da temel amaç mevcut olanı çözümlmek, topluma yansımaları ve gelecekteki olası yansımalarıyla bu dini iletişim biçimini çok yönlü olarak irdelemeye çalışmaktır.

Mevcut durumda, Cuma hutbeleri ile milyonlarca Müslümana aynı anda pratik biçimde ulaşabilme olanağı hutbelerin önemini daha da artırmaktadır. Bu da beraberinde hutbe konusunda pek çok çalışma yapılması sonucunu doğurmaktadır. Hutbeler konusunda çoğunlukla ilahiyat alanında çalışmalar yapılmasına karşın sosyoloji, tarih ve siyaset bilimi alanlarında çeşitli çalışmalara rastlanılmaktadır (Can, 2017, s. 526). Örneğin 2018 tarihli bir çalışmada hutbe konusunu farklı açılardan ele alan 21 çalışmaya rastlandığı ifade edilmiştir (Aşlamacı, 2018, s. 436).

Hutbeleri merkeze alan bu çalışmanın ortaya çıkmasında temel etkenler; Cuma hutbeleri esnasında yapılan gözlemler, hutbe sürelerindeki dikkat çekici uzunluk ve uzun ve karmaşık cümlelerden oluşan hutbe metinleri olmuştur. Bu çerçevede çalışmaya yön veren sorular şunlardır:

- Hutbelerde etkin bir dini ileti(ş)im süreci gerçekleşmekte midir?
- Hutbelerde ama-sonuç ilişkisi hangi düzlemde ortaya çıkmaktadır?
- Süre ve cümle uzunlukları bakımından mevcut hutbe metinlerinin dini sosyalleşme süreçleri ile ilintisi nedir?

Literatür taramasında, hutbe konusunu farklı boyutlarıyla ele alan gerek tez gerekse makale düzeyinde pek çok çalışmanın olduğu görülmüştür (H. Arslan, 2015; Can, 2017; Celfin, 2016; Doğan, 1999; Hülür, 2014; İşal,

2019; Kocaman, 2006, 2019; Onay, 2004; Özbolat, 2013; Vural, 2015; Yaşaroğlu, 2016; H. K. Zengin, 2012). Bu çalışmalardan bir kısmı (özellikle sosyolojik çalışmalar) çalışma konumuzla doğrudan ilgili olmalarına bağlı olarak meseleyi ele alış boyutları ile aşağıda sıralanmıştır.

Öncü çalışmalardan birisi olarak niteleyebileceğimiz Onay'ın (2004) çalışmasında hutbelerle ilgili kapsamlı bir içerik analizi çalışması yapılmıştır. Hutbeler aracılığıyla verilmeye çalışılan dini mesajların arka planları ortaya konmuş, hutbede kullanılan temel tema ve kavramlar, bu kavramların bağlamları ve hutbelerin tarz özellikleri incelenmiştir. Saha çalışması niteliğindeki Celfin'in (2016) tez çalışmasında, Cuma hutbeleri ile ilintili olarak oluşturulan anket soruları, Çağlayancerit sakinlerine uygulanmak suretiyle hutbelerin halk üzerindeki etkisi irdelenmiştir. Ancak çalışmada, hutbelerin analiz yöntemi detaylı olarak ortaya konmamış, anket uygulanan örneklemin; inanç, tutum ve davranışları ile hutbeler arasında ilişki kurmaya yönelik sorulara yeterince yer verilmemiştir. Vural'ın (2015) tez çalışmasında, hutbeler konuları bakımından incelenmiş, atıfların doğruluğu araştırılmış; hutbelerin dini, resmi özel günlerle uyumu değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışmada hutbeler dil ve üslup özellikleri bakımından irdelenmiş, tespit edilen eksiklikler çerçevesinde birtakım öneriler ortaya konmuştur. Kocaman'ın (2006) çalışmasında multidisipliner bir yaklaşımla hutbe meselesi dini iletişim olgusu ekseninde çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Hutbe metinleri; hatip ve hatibin nitelikleri, mesaj, kanal ve alıcının özellikleri bağlamında irdelenmiştir. Ağırlıklı olarak ideal ve alıcıya yani cemaate ulaşabilen bir hutbe için, hatibin taşınması gereken nitelikler, hutbe metinlerinin yapısı, etkili bir iletişimin gerçekleşebileceği şartlar ortaya konmuştur. Özbolat (2013) ise çalışmasında 5 farklı boyutuyla hutbelerde söylem değişimini incelemiştir. Diyanet'in yayınlamış olduğu 1994 ve 2007 yıllarındaki hutbelerin karşılaştırılması üzerine inşa edilen ve söylem değişimini tarihsel süreç içerisinde kategorik biçimde ele alan çalışmada şu boyutlar ortaya konmuştur: *"a) Dini temellendirmeden toplumsal temellendirmeye, b) Dini değerlerden dini-milli değerlere, c) Hiyerarşiden eşitlikçi bir çizgiye, d) Dışlayıcı bir söylemden kuşatıcı bir söyleme, e) Tek sebepli açıklamadan çoklu açıklamaya"* (Özbolat, 2013, s. 665). Hutbelerdeki söylem değişimi ile toplumun değişen din algısı arasındaki ilişkiye dikkat çekilen çalışmada, hutbelerdeki söylem değişimi ile bağlantılı biçimde Diyanet'in de din anlayışının değiştiği iddia edilmektedir (Özbolat, 2013, s. 678). Doğan (1999) ise çalışmasında özellikle Cumhuriyet öncesi dönem hutbelerini incelemiştir. İlgili dönem için hutbelerin son derece önemli iletişim araçları olduğunu vurgulayan Doğan, hutbeleri yaygın din eğitiminde

önemli bir vasıta olarak tanımlamış, halka anlatılması gereken hususlardaki kilit rollerine dikkat çekmiştir. Yaşaroğlu'nun (2016) çalışmasında ise hutbelerin hazırlanma süreci ve bu süreçte Diyanet'in rolü irdelenmiştir. Çalışmada hutbeler muhtevaları açısından da ele alınmıştır. Bir diğer kapsamlı çalışma ise Zengin'in (2012) çalışmasıdır. Hutbe ve tarihsel gelişiminin detaylı biçimde sıralandığı çalışmada hutbe muhtevaları da ayrıntılı olarak ele alınmış ve sorunlu görülen noktalarla ilgili çözüm önerileri getirilmiştir.

Bu çalışma, zikredilen çalışmalardan farklı olarak temelde Cuma hutbelerinin süreleri, uzunlukları, kelime sayıları, cümle uzunlukları üzerine odaklanmıştır. Hutbelerin dini iletişim olgusu ekseninde, mevcut yapısal özellikleri ile cemaate yönelik etkin bir "mesaj" olup olmadıkları, buna bağlı olarak da farklı yaş gruplarındaki alıcı toplulukta (cemaatte) dini sosyalleşme süreçlerinin gerçekleşebilme potansiyeli tartışılmıştır.

A. Dini Bir Kurum Olarak Diyanet İşleri Başkanlığı

Toplum içerisine yaşayan her birey, gündelik hayatta kurumların önem ve işlevleri ile her an yüz yüzedir. Hazır bulunmuş olan ya da toplumca ihtiyaçlara binaen oluşturulan aile, ekonomi, din, siyaset gibi temel kurumlar (Kirman, 2011, s. 192) ve bu kurumlara bağlı olarak oluşmuş alt kurumlar toplumsal hayatın ayrılmaz parçalarıdır. Zaman içerisinde değişebilen, yeni işlevler kazanan ya da işlevlerini kaybedebilen bu yapılar toplumlar var olduğu sürece varlıklarını koruyacak gibi görünmektedirler.

Dinin, sosyal hayattaki işlevlerini beklenen ve istenen bir biçimde gerçekleştirebilmesi için düzenli, sistemli, planlı kurumsal yapılara ihtiyaç duyacağı açıktır (Taş, 2002, s. 63). Bu anlamda dini ve toplumsal bir kurum olan Diyanet'in de (Özbolet, 2013, s. 663) toplum için önemli ve işlevsel bir konumda olduğu bilinmektedir.

Her ne kadar Cumhuriyet öncesi bir geçiş kurumu olarak Şer'îye ve Evkaf Vekâleti adlı Bakanlık 1920 hükümetinde yer alsa da günümüzdeki Diyanet İşleri Başkanlığına giden süreçte 3 Mart 1924'te yasayla tesis edilen ilk kurum Diyanet İşleri Reisliği olmuştur. İlgili yasada görevi "İslam dininin itikat ve ibadet alanıyla ilgili işleri yürütmek ve dini kurumları idare etmek" olarak tanımlanmıştır. Kurumun işleyişi ve teşkilat yapısında günümüze dek çeşitli değişimler olmuştur (*DİB Kurumsal Tarihçe*, 2020), (Yücel, 1994, s. 455). Yeni düzenleme ve ilaveleri de olan geçerli teşkilat kanunu "Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun" olup 22.06.1965 tarihli Resmî Gazetede yayımlanmıştır (Kanun no: 633). Bu maddenin güncellenmiş son şeklinde kurum, "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlak

esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Cumhurbaşkanlığına bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.” şeklinde tanımlanmıştır (*Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun*, 2020).

Başkanlık, “din” gibi hassas ve istismara açık bir meselede, topluma yönelik nesnel bilgilendirme süreçlerini ihtiyaçlara binaen yürütmesi yanında; temel din hizmetlerinin yerine getirilmesinde ve Türk toplumunun birlik ve beraberliğinin korunmasında önemli bir konumda görünmektedir (Akyüz vd., 2006, s. 36). Günümüzde kurumun hala etkin bir kurum olmasına rağmen, ideolojik yönüyle etkililiği ve gücünün azaldığı iddiası da mevcuttur (Taslaman, 2014, s. 301). Bu iddiaların yanında kurumun seküler ve modern yönleri onu etkin kılan önemli nitelikleri olarak ifade edilebilir. Çünkü Diyanet bu toplumun kültürel, siyasal, yöresel, dinsel ve sosyal unsurlarından beslenerek meydana gelmiştir (Akyüz vd., 2006, s. 42).

Yaygın din eğitimi konusunda önemli işlevleri olan Diyanet İşleri Başkanlığı bu çerçevede, toplumu din konusunda aydınlatmak (Yaşaroğlu, 2016, s. 93), bireylere yeni dini tutum ve davranışlar kazandırma, mevcut tutumları pekiştirme, istenmeyenlerin değiştirilmesi gibi alanlarda çalışmalar yapmakta, buna bağlı olarak da zihniyet değişiminin gerçekleşmesinde etkin bir rol oynamaktadır (Usta, 2007, s. 469). Diyanet İşleri Başkanlığının toplumun dini yönelimine önemli katkıları olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur (Onay, 2004, s. 1).

Diyanet’in amaçlarıyla bağlantılı biçimde, dini ritüellerin gerçekleştirildiği, din eğitim faaliyetlerinin yerine getirildiği dinsel birer kurum olarak camilerin de bir alt kurum olarak önemli işlevleri vardır (Akyüz vd., 2006, ss. 41-42). Kaldı ki Hz. Muhammed İslâm’ın kurumsallaşması serüvenini camiden başlatmış, hicret sonrası inşasını başlattığı camiye gerek bireysel gerek toplumsal birçok ihtiyacın giderildiği bir merkeze dönüştürmüştür (Yılmaz, 2007, s. 108). Cuma namazı ve hutbesi de bu dini kurumlarda diğer vakit namazlarına göre çok daha kalabalık ve sosyo-kültürel çeşitliliğe sahip topluluklara sunulan din hizmetinin hep önemli bir parçası olmuştur.

B. Hutbe Nedir?

Topluluklara hitaben yapılan etkileyici konuşma olarak tanımlanabilen hutbe, dini literatürde özellikle Cuma ve Bayram namazlarında cemaate yönelik okunan dini bilgi, nasihat ve uyarılar içeren konuşmadır. Konuşmayı yapan kişi hatip adını alır. Özellikle Câhiliye dönemi Arap toplumunda sıkça görülen bu konuşma şekli, İslam dönemine de

taşınmış, bir yandan sosyal hayatın bir parçası olmuş, diğer yandan da günümüze kadar devam eden dini işlevsel bir karakter kazanarak bazı ibadetlerin şekil şartı ve tamamlayıcı ögesi olmuştur (Baktır, 1998, s. 425). Hutbeler, Cuma namazlarının öncesinde, bayram namazlarının ise sonrasında okunmaktadır (Görgülü, 1996, s. 171). Hutbelerin belli bir konusu olmayıp, toplumu ilgilendiren her olgu ya da olay dini bağlamıyla konu olarak seçilebilmektedir. Zaman ve şartlar hutbe konusunun seçiminde önemli birer etken olup, toplumsal yapıdaki dönüşüm ve değişimler, krizler, iniş çıkışlar ya da toplumu ilgilendiren önemli meseleler hutbe konusu olagelmıştır (Görgülü, 1996, s. 172).

Cuma namazının en önemli öğelerinden birisi olan hutbe, *“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için ezan okunduğu zaman Allah’ı anmaya koşun”* (el-Cum’a 62/9) mealindeki ayet ve Hz. Muhammed’in hutbe okumaksızın Cuma namazı kaldırmadığı hususu İslam alimlerince göz önüne alınarak değerlendirilmiş ve farz oluşuna yönelik ortak kanaat oluşmuştur (Yaşaroğlu, 2016, s. 94). Hutbe namaz değildir, dolayısıyla hutbeler okunurken kible tarafına değil cemaate doğru dönülerek hitap edilmektedir (Kara, 2017, s. 73). Bu durumda hutbenin bir dini iletişim türü olduğunun önemli bir göstergesidir.

Hz. Muhammed’in hutbeleri incelendiğinde ideal bir hutbe ile ilgili şu hususlar ortaya çıkmaktadır: Hatip giyim kuşamına dikkat etmeli, güzel konuşmalı, alan bilgisi iyi olmalı, samimi olmalı, içinde bir heyecan taşımalı ve belli bir olgunluk düzeyinde olmalıdır. O, hutbe konularını hem birey hem de toplumu ilgilendiren konular arasından seçmekte ve ihtiyaçları göz önüne alan çözüm odaklı hutbeler irad (söyleme-dile getirme anlamına gelip metnin çeşitli yerlerinde hutbe için, okuma, söyleme anlamında kullanılmıştır) etmekteydi. Hz. Muhammed, hutbelerini kısa tutmakla beraber, hutbenin kısa tutulmasını da tavsiye ederdi (Baktır, 1998, ss. 425-426).

Yüzyıllardan bu yana hutbeler, İslam aleminde cami bünyesinde hayata geçen önemli dini ritüellerdendir (Altaş, 2007, s. 481). Yine camide gerçekleşen vaaz, sohbet vb. etkinliklerden belli yönleriyle ayrılan hutbe, diğerlerinin aksine isteğe bırakılmış bir ritüel değil, ibadetin şekil şartlarından biridir ve katılım zorunludur. Hutbe dışı etkinliklere katılım isteğe bağlı olmaları hasebiyle ister istemez daha düşüktür. Farklı rakamlar zikredilse de 20 milyon civarında Müslümanın Türkiye’de Cuma namazı için camiye gittiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla bu durum hutbelerin, sunum ve içeriklerini daha da önemli hale getirmektedir (Söylev, 2013, s. 187).

1. Hutbenin Kısa Tarihçesi

Hutbe kavramının tarihçesine bakıldığında İslamiyet öncesi Arap toplumlarındaki güzel konuşma sanatına kadar gittiği görülür. İslamiyet'in gelişiyle beraber hutbeler varlıklarını gerek edebiyatta gerekse sosyal hayatta sürdürseler de içerik ve işlev bakımından bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Hz. Muhammed döneminde hutbeler Cuma ve Bayram namazlarını bütünleyici bir ögeye dönüşmüşler ve Cuma namazının şartlarından birisi haline gelmişlerdir. Hz. Muhammed'den sonraki dönemlerde hutbeler dini işlevlerinin yanında siyasi işlevler de kazanmış, egemenlik sembolü olarak dahi kullanılmışlardır. Abbasîlerden Osmanlı dönemine kadar da hutbelerin bu siyasi işlevleri sürmüştür. Diğer yandan Abbasiler döneminde biçimlenen hutbenin şekil ve usulü de Cumhuriyet dönemine dek korunmuştur (Kılıç, 2017, s. 139).

Hutbelerin siyasi işlevlerine bakıldığında hükümlerlik alametlerinden biri olarak kabul edildikleri görülür. İbn Haldun halife adına ilk hutbe okuyan kimsenin Hz. Ali'nin Basra valisi Abdullah b. Abbas olduğunu, Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında söz konusu olan anlaşmazlık sırasında Hz. Ali'nin isminin hutbede zikredilmesinin onu halifeliğinin bir adının hutbede okunmasının onun hilâfetinin bir işareti görüldüğünü, halkın da hutbeyi dinlemesinin kendisine biat olarak kabul edildiğini ifade etmiştir (İbn Haldun, 2013, ss. 83, 646). Osmanlı dönemine geldiğinde hutbelerin Abbasiler döneminde şekillenmiş yapısının korunduğu, hutbelerin tamamının Arapça olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde hutbelerde hem öğüt verme hem de dini eğitim unsurları yer almaktadır (Z. S. Zengin, 2008, s. 387). Osmanlı'nın son dönemlerinde ise yazılı yayın organlarında, nizamnamelerde ve parti programlarında gündeme gelen hutbe ile ilgili söylemler ve dile getirilen, yazıya dökülen planlar Cumhuriyet dönemi için bir zemin hazırlamıştır (Doğan, 1999, s. 528). Bu süreçte hutbelerin içerikleri, zaman ve şartlara uygun hale getirilmeleri gerekliliği, uzunluklarının azaltılması ve Türkçe okunmaları zarureti gibi konular tartışılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra da bir süre Arapça okunmaya devam eden hutbeler, 1925 yılında Diyanet İşleri Reisi Rıfat Börekçi'nin talimatıyla ayet ve hadisler dışında Türkçe okunmaya başlamıştır ve bu durum günümüze kadar da böyle devam etmiştir (Yaşaroğlu, 2016, ss. 95-96). Cumhuriyet dönemi sonrasında hutbelerin Türkçe okunmaya başlaması, cemaatin bilgilendirilmesi adına hutbelerin önemli bir işlev edinmelerini sağlamıştır (Bilgin, 2008, s. 191). Günümüzde de hutbeler geçmişteki gibi siyasi bir boyuta sahip olmasalar da bir dini ritüel olmalarının yanında bilgi verme, hatırlatma, uyarma, davranış kazandırma

noktasındaki işlevleri; dini sosyalleşme bağlamındaki hayati önemleriyle Cuma namazlarını önemli bir parçası olarak okunmaya devam etmektedirler.

2. Hutbenin İşlevleri

İslamiyet'in ilk günlerinden bugüne hutbeler Müslüman topluma seslenmenin önemli bir aracı olmuş; uyarı, bilgilendirme, eğitim, hatırlatma, ahlak ve davranış kazandırma gibi pek çok önemli işleve sahip olmuşlardır. Gerek dini gerek siyasi gerekse kültürel anlamda önemli etkileri olan hutbe olgusu bireyin tüm hayatı boyunca süren dini sosyalleşme sürecinde de önemli bir konumdadır.

Hutbenin sosyal fonksiyonlarının yanında iki temel fonksiyonu ibadet ve din eğitimidir (Keyifli, 2019, s. 27). Cuma namazlarının ana unsurlarından olan hutbelerde temel amaç, ibadetin ritüel kısmını gerçekleştirmek, Müslümanların dindarlık düzeylerini artırmak ve pekiştirmektir. Bu anlamda temel hedeflerden biri aktarılan mesajlar vasıtasıyla din yönelimler üzerine olumlu etkiler bırakmaktır (Onay, 2004, s. 3). Bu çalışmanın çoğunlukla odaklandığı mesele ise hutbelerin toplumsal fonksiyonlarıdır.

Salt birer dini metin olarak kabul edilemeyecek olan hutbeler, toplumu farklı birçok konuda bilgilendirmeyi ve aydınlatmayı hedefleyen birer araçtır (Kılıç, 2017, s. 137). Dini-sosyal olgu ve olayların anlaşılıp yorumlanmasında önemli birer vasıta olan hutbelerin (Özbolet, 2013, s. 678); toplumsal bütünleşme, sosyal kalkınma ve toplumun yönlendirilmesi gibi konularda da (Doğan, 1999, s. 491) önemli işlevleri bulunmaktadır. Diğer yandan hutbe metinlerinde yer alan dini referanslar, toplumsal hayatı tehdit eden anominin ortaya çıkmasını önleyen bir araç olabilmektedir (Altaş, 2007, s. 487).

Geçmişten günümüze toplumların yönlendirilmesinde önemli bir işleve sahip olan hutbeler (Önköl, 1993, s. 145), otoritenin resmi duruş ve yaklaşımlarının geniş topluluklara ulaştırılmasında etkili olmuşlardır. Hutbe vasıtasıyla devletin farklı meselelerdeki resmi görüş ve yaklaşımları halka ulaştırılabilmektedir (Tavukçuoğlu, 1997, ss. 97-107).

Netice itibarıyla hatipler ve hitabetin toplum içindeki etkin rolleri yadsınamaz. Farklı görüş ve düşüncelerin yaygınlık kazanmasında, askeri, ekonomik ve sosyal meselelerde, mezheplerin yayılmasında dahi etken olabilmişlerdir (Çiçek, 2013, ss. 6-7). Bilginin geniş kitlelere aktarımı, toplumun farklı meselelerde yönlendirilmesi, gerek dini gerekse sosyal mesajların iletilmesi konularında hutbelerin hep önemli işlevleri olmuştur (Çiçek, 2013, s. 5).

3. Hutbelerin Hazırlanması

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın topluma yönelik din hizmetleri arasında cuma ve bayram namazlarında okunan hutbelerin yeri ve önemi yadsınamaz (Yaşaroğlu, 2016, s. 93). Hutbelerin konunun uzmanlarınca başkanlık tarafından hazırlanıyor oluşu, değiştirilmeden aynen okunması, Cuma namazına katılan, dolayısıyla hutbeyi dinleyen kişi sayısının çok fazla olması gibi yönleri, hutbelerin ne kadar önemli oldukları ortaya koymaktadır (Onay, 2004, s. 2).

Böylesine önemli ve etki potansiyeli olan hutbelerin hazırlanma ve cemaate sunum sürecinde de yıllar içinde çeşitli tartışmalar olmuş, farklı uygulamalar ve değişimler yaşanmıştır. Hutbeler kimi zaman Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanarak tüm Türkiye'ye yollanmış, kimi zaman yöresel faktörler ön olana çıkarılarak hazırlanma süreçleri yerel unsurlara bırakılmıştır. Konu ile ilgili gerek Bakanlık gerekse illerde müftülükler düzeyinde çeşitli hazırlık ve çalışma komisyonları da oluşturulmuştur. Hutbelerin denetimi için çeşitli denetleme mekanizmalarının kurulduğu da olmuştur. 19 Mayıs 2013 tarihinde hutbe konulu çalıştay da düzenlenmiş (Yaşaroğlu, 2016, ss. 100, 106), hutbe konusunda ideal olana erişme adına pek çok çaba ve emek ortaya konmuştur. Hatta bir dönem nitelikli hutbe yazarı sayısını artırmaya yönelik bir eğitim programı içeren Hutbe Okulu dahi tesis edilmiştir. Ancak sonradan bu uygulamadan da vazgeçilerek hutbelerin hazırlanması ve tüm hatiplere ulaştırılma meselesi tamamen Başkanlığın Din Hizmetleri Müdürlüğü'ne bırakılmıştır. Tüm bu süreçlerde dikkat çeken önemli bir husus ise, hatiplerin irticali hutbe okumaması ve metin üzerinde değişiklik, ekleme-çıkarma yapmaması konusunda resmi kanallardan zaman zaman gelen uyarılardır (Z. Demir, 2013, s. 98), (Onay, 2004, s. 2), (H. K. Zengin, 2012, ss. 128-130).

Cumhuriyet dönemi sonrasında, hutbelerin oluşturulması ve sunumu sürecinde, durum ve şartlara binaen dönem dönem gerçekleşen değişikliklerle ilintili çalışmasında H. K. Zengin (2012, s.126), *Kitap Merkezli Dönem (1924-1965, İmamlara fazlaca müdahalenin olmadığı, hutbelerin ağırlıklı olarak kitaplardan hazırlandığı dönem), Kontrollü Dönem Başlangıcı/Diyanet Gazetesi Dönemi (1965-1980, Bu dönemde irticali hutbe yasaklanmış, Diyanet Gazetesinde merkezi hutbeler yayımlanmaya başlamış ve imamların kendi yazdıkları hutbeleri müftülüklere onaylatmaları istenmiştir), Merkezi Hutbeler Dönemi (1981-2006, Bu dönemde ise hutbeler merkezi olarak hazırlanıp gönderilmeye başlanmış, bireysel hazırlık yapanlara müftülük onayı şartıyla izin verilmiş, irticali hutbeye izin verilmemiştir)*

biçiminde üçlü bir sınıflama yapma yoluna gitmiştir. 2006 sonrası dönemde ise yine bazı değişiklikler olduğu görülmektedir.

Günümüzde, Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi (*Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi*, 2020) 6. Madde ile Hutbe ile ilgili iş ve işlemlerin İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı bünyesinde toplandığı anlaşılmaktadır. İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı web sitesinde, Hutbe Hizmetleri başlığı altında; “*Hutbenin Mahiyeti ve Önemi, Hutbenin Tarihçesi, Hutbenin Hükümleri, Hutbe Hazırlama ve Sunmada Dikkat Edilecek Hususlar*” başlıkları altında hutbe ile ilgili bilgi verilmiş, dikkat edilecek temel hususlar sıralanmıştır (*İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı Hutbe Hizmetleri*, 2020).

Sürecin detaylı işleyişini yasal dayanaklarıyla ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Onay, 2004), (H. K. Zengin, 2012), (Yaşaroğlu, 2016), (Aydın, 2019). Makalede, konudan sapmamak adına burada sürece kısaca değinilmiştir.

4. Hutbelerde Referanslar

Hutbe metinlerinde; bir metni sıradan bir yazıdan farklılaştıran, bilimsel kılan, konu ve bakış açısı zenginliği ortaya çıkaran, onun değerini artıran ve etik bir unsur olan referans (atıf) alanın yer bulması anlamlı ve önemlidir.

Hutbelerde atıf meselesi, konu ile ilintili farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Onay (2004, s.6) çalışmasında hutbede atıf meselesine de değinmiş, güncel kaynaklara hutbede yer verilmemesinin olumsuz etkilerini vurgulamıştır. Hutbede cemaate yönelik olarak, yapılması ve yapılmaması gerekenlerin güncel, farklı referanslara yer verilmeden dile getirilmesine bağlı olarak genellemelere gidilmek durumunda kaldığını ifade etmiştir. Bu duruma bağlı olarak da muhatap topluluğun, söylenenleri üzerine alınması ve sorumluluk çıkarsaması yaparak gerekeni yapma iradesi ortaya koyamadığını vurgulamıştır (Onay, 2004, s. 6).

Hutbeler hazırlanırken, hem asli kaynakların hem de çağdaş kaynakların kullanılmasının hutbeye katabileceği olumlu unsurlar göz ardı edilmemelidir (Önkal, 1993, s. 8). Bunun yanında dini kaynakların yanında güncel, psikoloji, sosyoloji, fizik, kimya vb. farklı alanlardan kullanılacak referansların da hutbeyi zenginleştireceği ve ilgi çekici hale getireceği aşıkardır.

Günümüz bilgi toplumunda bireyler artık çok daha fazla ve çeşitli kaynaktan beslenmektedir. Dolayısıyla kişilerdeki birikim ve çok yönlülük günden güne artmaktadır. Bu bağlamda bu hızlı değişim ve gelişime hutbe

metinlerinin tam anlamıyla ayak uyduramadığı görülmektedir. Netice itibariyle hutbeler mevcut içerikleriyle özellikle eğitilmiş bireyleri yakalayamamakta, bilimsel ve düşünsel bakımdan toplumun gerisinde kalabilmektedirler (Çiçek, 2013, s. 11).

Çalışma kapsamında yaptığımız içerik çözümlemesinde, incelediğimiz hutbe metinlerini tamamında referanslara yer verildiği görülmüştür. Bununla beraber gerek örneklem aldığımız 2014-2019 tarih aralığında yayımlanan hutbelerde gerekse yine karşılaştırma yapmak üzere incelediğimiz 2020 yılı pandemi dönemi hutbelerinin tamamında verilen referanslar, Kur'an mealleri ve Hadis metinlerine gönderme yapmaktadır. Güncel ya da farklı alanlardan alıntılara rastlanmamıştır.

5. Dini İletişim Türü Olarak Hutbeler

İletişim, bir kaynaktan bir hedefe yöneltilen, tutum ve davranış dönüştürme gayesi taşıyan, her türlü etki amacı içeren bir haberleşme etkinliğidir (Kağıtçıbaşı, 1999, s. 175). Kaynak, alıcı, mesaj, kanal ve ortam gibi farklı unsurların bileşkesi olan (Öz, 2017, ss. 121-122) iletişim süreci, bireyin seçimleri ve yaşam biçiminin şekillenmesinde anahtar öğelerden birisidir. Bu çalışmada iletişim unsurlarından “kanal” ve “mesaj”a odaklanılmıştır. Kanal, mesajın alıcıya ulaşmasındaki araç, yöntem ve tekniklerle ilgilidir. Mesaj ise iletilmek, anlatılmak, ulaştırılmak istenen unsurdur. Mesajın alıcılara iletilmesi sürecinde iki temel etken bulunmaktadır. Bunlar içeriğin niteliği ve onun alıcılara aktarılma biçimidir (Keyifli, 2013, s. 83). Bu unsurlarla ilintili süreçlerin kesintisiz ve sağlıklı işlemesi, amaca hizmet eden etkin iletişimi ortaya çıkaracaktır.

Dini söylemi doğru bir biçimde analiz etmek ve günümüzde üretilen dini içerikli mesajların kodlarını çözümlenmek maksadıyla iletişim modelleri kullanılabilir (Batar, 2020, s. 419). Gündelik hayatın önemli bir bölümü ile ilintili olan iletişim olgusunu anlayabilmek adına günümüze dek çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modeller, doğrusal modeller ve doğrusal olmayan modeller olmak üzere iki ana ekseninde ele alınabilir. En çok bilinen doğrusal modeller Aristo, Lasswell, Shannon-Weaver ve Berlo'nun iletişim modelleri olup bu modellerde iletişim olgusu temelde kaynak-ileti-alıcı kavramları ekseninde ele alınmaktadır. Diğer iletişim süreçlerini de içeren doğrusal olmayan modellerin en bilinenleri ise Osgood-Schramm, Dance, Gerbner, Newcomb, WestleyMacLean ve Riley-Riley'in ortaya koymuş oldukları modellerdir (McQuail ve Windahl, 1997).

Lasswell tarafından ortaya konan ve daha sonra geliştirilen iletişim modeli, hutbelerin dini iletişim olgusu ekseninde anlaşılabilmesi adına temel

teşkil edecek bir açılım getirmektedir. Modele göre iletişim beş ana unsur ekseninde çözümlenmektedir. Bu ana unsurlar şunlardır:

İleten(Kim)-Gönderi(Ne söyler)-Araç(Hangi kanal ile)-Alıcı(Kime)-Etki(Hangi ekiyle) (Sapienza, Iyer ve Veenstra, 2015; Şentürk, 2012)

Bu unsurlar çerçevesinde; ileten hatip, gönderi hutbe metni, araç hutbenin sözel olarak cemaate irad edilmesi, alıcı cemaat, etki ise muhatap topluluk olan cemaatte ortaya çıkması beklenen duygusal, düşünsel ya da davranışsal etkiler olarak anlaşılabilir. Bu çalışmada alıcı topluluk cemaat üzerinde etkinin ortaya çıkması gayesiyle düzenlenen gönderi ve aracın (kanal) gönderi ile ilişkisine odaklanılmıştır. Dini iletişim çok boyutlu dinamik bir süreçtir. Dini iletişim olgusu ele alınırken ileti ve kanal boyutlarının ötesinde, fiziksel, sosyal ve psikolojik çevrenin oluşturduğu pek çok farklı değişken göz ardı edilmemelidir (Batar, 2020, s. 437).

Hatip-cemaat arası iletişim süreçlerinde cami cemaatinin özelliklerinin dikkate alınması elzemdir. Ekonomik durum, kültürel yapı, eğitim durumu gibi değişkenler bu noktada önem kazanmaktadır. Mesaj içeriğinin özenle kurgulanması ve doğru yöntemle sunulması gerekmektedir. Bu süreçte amaç-sonuç ilişkisi bakımından anlamlı olan cemaat merkezli hazırlık ve sunumdur (Kocaman, 2019, s. 1269).

İletişim süreçlerinde ikna çabası, gündelik hayatta hemen her alanda karşımıza çıkan yaygın bir olgudur. Bireyler bir bilginin doğruluğu veya bir davranışın değiştirilmesi gibi meselelerde ikna etme ya da edilme durumuyla sık sık karşılaşır. İletişime yönelmede ikna önemli olduğu kadar ortak bir neden olarak da görülmektedir. Kaldı ki ikna metodolojisini bir tekniğe dönüştürüp başarıyla uygulayan hatipler de vardır (Sharaf Eldin, 2014, s. 73). İletişim süreçlerinde başarı ya da başarısızlık çoğunlukla ikna hadisesinin gerçekleşip gerçekleşmediğine göre şekillenmektedir. Kısaca kaynaktan gelen mesaj, çoğunlukla ve doğru biçimde anlaşılıyorsa, başarılı bir iletişimden söz edilebilir (Altaş, 2007, s. 486). Bu çerçevede bir dini iletişim biçimi olan hutbelerde de başarılı bir iletişim ve ikna sürecinin gerçekleşip gerçekleşmediği önemlidir.

Etkili iletişimde bir diğer önemli unsur dinlemedir. Sağlıklı bir iletişim süreci etkin dinlemenin gerçekleşmesiyle söz konusu olabilir. Dinleme, sözlü ya da sözsüz mesajları alma, bu mesajlara anlam verme ve tepki geliştirme süreci olarak ifade edilebilir. Bireyin kazanmış olduğu ilk ve en mühim becerilerden olan dinleme; duymayı, anlamayı, hatırlayıp analiz etmeyi içerir. Dolayısıyla amaç bir bilgi ya da düşünceyi aktarmak ise, dinleme faaliyetinin sağlıklı koşullarda gerçekleşmesi elzemdir. (Gürel vd., 2018, ss.

57-59). Bu çerçevede hutbeler hazırlanırken ve irad edilirken, etkin dinlemenin gerçekleşebileceği koşullar oluşturulmalıdır.

Bir kitle iletişim aracı işlevi de taşıyan hutbe (Doğan, 1999, s. 493), uygun şartlar ve nitelikle büyük topluluklara ekonomik biçimde ve kolayca erişebilme imkanı sunmaktadır (M. Demir, 2012, s. 6). Hutbeler temelde dini metinleri referans alan dini iletişim biçimleridir. “*Dinî iletişim kısaca ifade etmek gerekirse, din konusunda yapılan, muhtevasını dinî mesajların oluşturduğu iletişimidir*”. Yukarıda zikredilen iletişim süreçleri dini mesaj ve bilgiler ekseninde gerçekleşmektedir (Certel, 2008, s. 140). Dini iletişimde en çok kullanılan yöntem sözlü iletişimidir (Öz, 2017, s. 130). Dolayısıyla vaaz ve hutbelerin en sık karşılaşılan dini iletişim biçimleri oldukları ifade edilebilir. Kuran’daki ayetlere bakıldığında tüm peygamberlerin, Allah ile gönderildikleri toplumlar arasında dini iletişimi sağlama görev ve çabaları göze çarpmaktadır (Köylü, 2003, s. 101). Dolayısıyla Hz. Peygamberin yolunu takip eden bir din görevlisi ya da hatip de benzeri bir misyon edinmiştir.

Biri dini iletişim biçimi olan hutbenin topluluğa sunumunda; hatip, kanal, mesaj ve alıcıdan oluşan bir iletişim süreci söz konusudur. Bu süreçte dinleyici büyük ölçüde pasif alıcı konumundadır. Bu şartlarda iletişim sürecinin ne ölçüde gerçekleştiği soru işareti olarak orada durmaktadır. Günümüzde irad edilen hutbelerde “dinleme”den çok duyma eyleminin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Pasif dinlemede sadece dinleme söz konusudur, araya girme soru sorma tepki verme gibi unsurların görülmediği bir dinleme biçimidir. Bu durum da hutbenin etkililiği konusunda akıllara soru işaretleri getirmektedir.

Kağıda yazılı olan metni okumak yerine irticalen hutbeyi irad etmek, dini iletişimi güçlendirebilecek bir unsur olarak kabul edilebilmektedir. Bu çerçevede hutbede irticalen konuşma meselesi zaman zaman gündeme gelen bir konu olup, bu hassas mesele olumlu ve olumsuz yanları ile tartışılmaktadır. Daha önce de resmi yazı ve uyarılarla yasak getirildiği bilinen irticali hutbe okuma meselesi, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın son genelgesinde de yasak olarak ifade edilmiştir (“Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi”, 2020). Konu ile ilgili yapılan bazı çalışmalarda irticali hutbe okuyabilmenin önemi ve gerekliliği zaman zaman vurgulanmaktadır (Durmuş, 2009, s. 847). Hutbe konusunda detaylı bir eğitim ve araştırma alanı açabileceği düşüncesiyle Hitabet Enstitüsü önerisi ortaya atılmıştır. Yukarıdaki gibi pek çok konu böylesi bilimsel bir platformda değerlendirilebilir (Çiçek, 2013, s. 15).

İslam peygamberi hutbe esnasında aktif ve etkileşimli bir süreç

yürütmüştür. Bu da iletişimi daha güçlü kılmıştır. O, tekrarlara düşmemiş, yeni söylemler ortaya koymuştur. Gerektiğinde hutbesini kesmiş, soru sormuş, uyarmış ve cevap almış; sonrasında yine hutbesine devam etmiştir. Bu da cemaatin hep dikkatli ve ilgili kalmasını sağlamıştır. Dolayısıyla sağlıklı bir iletişim süreciyle hutbe amacına ulaşmıştır (Görgülü, 1996, s. 179), (Önkal, 1993, s. 147), (Macit, 2005, s. 111), (Yaşar, 2007, s. 477).

Önemli bir dini iletişim aracı olan hutbelerin, farklı dönemlerde muhteva ve işleniş bakımından çeşitli yönleriyle irdelendiği görülmüştür. Bazı çalışmalarda hutbeler daha çok toplumsal hayata katkı sunan olumlu yanları ile ele alınmıştır (Beşirli, 2006; Can, 2017; M. Demir, 2012; H. K. Zengin, 2012; Z. S. Zengin, 2008). Bazı çalışmalarda ise hutbeler; olumlu taraflarının yanında, etkin bir dini iletişim aracı olabilme noktasında eksik kalan yönleri ile irdelenmişlerdir. Bu çerçevede yapılan değerlendirmeler; hatiplerin yetkinliği, çağa tam olarak uyum sağlayamayan metinler, farklı meselelere vurgu yapılmaması gibi konu başlıklarıyla öne çıkmıştır (Çiçek, 2013; Keyifli, 2013; Kocaman, 2019; Yaşaroğlu, 2016).

6. Dini Sosyalleşme Aracı Olarak Hutbeler

Din, önemli bir sosyal kurum olmasının yanında toplum içerisindeki bireylerin sosyalleşme süreçlerinde önemli bir unsurdur (Beşirli, 2006, s. 144). Dini bir ritüel olan hutbe ise sadece bir bilgi verme, aydınlatma vasıtası olmayıp aynı zamanda bir dini sosyalleştirme aracıdır.

İnsan, toplum içinde yaşamasına bağlı olarak toplumsal bir varlıktır. İnsanın toplum içinde kazandığı beşeri karakterini yine sosyal hayat olmadıkça geliştiremeyeceği ya da zenginleştiremeyeceği bilinen bir gerçektir (Kurt, 2016, s. 80). Hayat boyu süren ve dini sosyalleşmeyi de içeren sosyalleşme sürecinde aile, aile içi ilişkiler, ekonomi, din, mezhepler, dini gruplar, eğitim, kitle iletişim araçları, siyaset, dil önemli etkenlerdir (Sherkat, 2013, s. 291), (Sherkat & Wilson, 1995, s. 1016), (Okumuş, 2014, ss. 437-438).

Dini sosyalleşme, toplumsal unsurlar vasıtasıyla toplumun üyelerinin dini inanç ve algı biçimlerini etkileyen etkileşimli sürece işaret eder. Birey hayatı boyunca pek çok farklı sosyalleştirme unsuru ile karşı karşıya gelir. Bireye etki eden bu unsurlar güvenilir ve değerli bağlantılar sağlıyorsa birey bu unsurlardan etkilenecek sosyalleşir. Aynı durum dini inanç ve yaşantılar için de geçerlidir. Dini inanç ve yaşantılar etkileşim süreci sonunda pekişir (Sherkat, 2013, s. 280).

Dinî Sosyalleşme, bireyin, yaşadığı toplumun dinî kültür, değer, sembol ve modellerini içselleştirerek, kendi şahsiyetine mal etmesidir (M.

Arslan, 2006, s. 62), (Okumuş, 2014, s. 437,443). Birey, genel sosyalizasyon süreçlerinde bir taraftan kişiliğini oluştururken diğer taraftan da dindarlaşma ve dini bir kimlik kazanma deneyimi yaşamaktadır. Bu anlamda dini kimlik kazanma süreçlerinde dini sosyalleşmenin etkisi yadsınamaz. İnsan, genel sosyalleşme sürecinde bir yandan kişiliğini meydana getirirken, diğer yandan da dindarlaşma ve dinsel kimlik edinme tecrübesi içinde olur. Genel olarak kimlik kazanmada da dinsel sosyalleşme etkili olur (Okumuş, 2014, s. 446). Diğer yandan dini sosyalleşme süreçlerinde karşılıklılık ilkesi hakimdir. Din sosyalleşmeyi nasıl etkiliyorsa, sosyalleşme de dini etkilemektedir (Okumuş, 2014, s. 452). Din ve diğer sosyal kurumlar arasında da etkileşimli bir ilişki söz konusudur. Dini sosyalleşmede, bireyin dini tutum ve davranışlarının içinde yaşadığı toplumun dinsel yaşantısının hareketlilik ve sürekliliği noktasında önemli bir etken olduğunu söylemek yanlış olmaz (Polat, 2010, s. 209).

Dinlerin sosyal hayattaki önemli işlevlerinden birisi olan “sosyalleştirme” işlevini yerine getirebilmesi, bürokratik ilkeler ekseninde örgütlenmiş kurumsal yapılar vasıtasıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla sosyalleştirme ve benzeri işlevleri gerçekleştirebilmek için dinler kurumsal yapılar tesis etmişlerdir. Toplumsal yapının korunması ve devamlılığının sağlanması noktasında da “dini sosyalleşme”nin önemli bir işlevi vardır. İslam toplumlarında her dönem için camiler ve medreseler, Müslümanların sosyalleşme süreçlerinde önemli birer etken olmuşlardır. Bu çerçevede camilerin, camilerde okunan hutbelerin önemi ve işlevleri göz ardı edilemez (Taş, 2002, ss. 64-66), (M. Arslan, 2006, s. 74). Hutbeler inanan bireylerin sürekli muhatap oldukları, aşinalık kazandıkları unsurlardır. İnsanlarda tanıdık olanı tercih etme eğilimi vardır ve dini seçimler de çoğunlukla rutin dini deneyimler (Wuthnow, 2000, s. 2386) vasıtasıyla pekişmektedirler. Bildik dini açıklamalarla daha çok huzur bulan birey, bu açıklamaları değerli bulur. Dini inanç ve davranışın pekişmesinde tanıdık ve rutin olan bu anlamda önem kazanır. Dolayısıyla hutbe gibi inanların aşına oldukları dini sosyalleşme araçlarının, sosyalleşme süreçlerindeki potansiyel etkisi yadsınamaz (Sherkat, 2013, s. 282), (Sherkat & Wilson, 1995, s. 1017).

Din, toplum ve birey arasında etkileşimli bir sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreci yaşandığı görülmektedir. Her hafta yaklaşık yirmi milyon insanın Cuma namazı ve hutbesi ile muhatap olduğu düşünülürse, dini sosyalleşme süreçlerinde hutbelerin ne kadar önemli unsurlar olduğu anlaşılır. Dini sosyalleşme çocukluktan başlar ve tüm hayat boyu sürer. Benzer şekilde Müslüman birey tüm hayatı boyunca Cuma namazı ve hutbelerle muhataptır. Dolayısıyla hutbelerin bu süreçte mesajı, uzunluğu,

anlaşılabilir olması, sunuş şekli gibi faktörler; etkili, doğru kaynaktan beslenen ve karşılık bulan ideal bir dini sosyalleşme yaşanabilmesi adına önem kazanmaktadır.

7. Hutbelerde Amaç-Sonuç İlişkisi

İnsanoğlunun zamanı yakalamakta zorlandığı, her şeyin çabucak tüketilebildiği; bireyin pek çok uyaran tarafından sürekli kuşatma altında olduğu bir dönemin yaşandığına tanık olmaktadır. Geçmişle kıyaslandığında yeni yaşam koşullarında, daha fazla bilgi, daha fazla içerik ve iletişim imkanlarının söz konusu olmasıyla birlikte bireyin seçimleri de güçleşmektedir. Yeni ve daha zorlu gibi görünen mevcut koşullarda, birey gibi bireyin dini sosyalleşme süreçlerinde etken olan dini içeriklerin, konumuz özelinde özellikle Cuma hutbelerinin gerektiği ölçüde bir uyum sürecine girmesi kaçınılmaz görünmektedir. Geçmişin tekrarı noktasında direniş, hutbeler söz konusu olduğunda amaçlananların sonuca erişemeyebileceği realitesini gündeme getirmektedir.

Etkili olma potansiyeli yüksek ve büyük topluluklara ulaşabilen Cuma hutbeleri muhataba ne kadar ulaşabiliyor, gündemi yakalayabiliyor mu, ilgi çekici olabiliyor mu, dinlenme ve anlaşılma oranları nerelerde, hutbeler hazırlanırken hitap ettiği toplulukla ilgili farklı değişkenler hesaba katılıyor mu soruları gündemde hep yerini koruması gereken sorular gibi görünmektedir. Sherkat ve Wilson'un (1995, s. 1017) ifadesiyle dini tercihlere bakmak, dini tekellerin ürettiklerinin, dindar tüketicilerin tercihlerine uygun olup olmadığını anlamada önemli bir etkidir. Dolayısıyla inanç, anlayış ve davranış bazında bu durumun hep gözlenmesi ve dönütler ekseninde planlamalar yapılması sonuç almaya yönelik bir çaba olacaktır.

Konu ile ilgili bir saha çalışmasında, hutbelerin muhatap toplulukta karşılık bulma durumu sorgulandığında, öğrenim düzeyi yükseldikçe problem yaşandığı iddiası ortaya konmuştur (Yıldız, 1999, ss. 129-131). Gereksiz konuların işlendiği vurgusuyla sahadan gelen veriler bağlamında yapılan değerlendirme, söz konusu bakış açısının yükselen eğitimle birlikte hutbe metninde ortaya çıkabilen akademik ve anlaşılması güç dile bağlanabilir. Ancak eğitimle birlikte hutbe metni veya ifadelerin daha nitelikli hale dönüşebileceği yadsınmaz. Burada dikkat edilmesi gereken husus, anlatılmak istenenlerin daha sade ve anlaşılır bir dille anlatılmaya çalışılması noktasında yaşanabilen sıkıntılardır.

Hutbelerde gündelik hayata ilişkin problemlerin konu edilmesi ve bu problemlere yönelik dini referansların yanında bilimsel ve gündelik bilgiye dayalı birtakım çözümler ortaya konmasının, toplumsal hayata katkı

sunacağı göz ardı edilmemelidir. Sosyalleşme ve dini sosyalleşme bağlamında önemli bir konumda bulunan camilerde, hutbelerle sunulan dini referanslar ve değerler aracılığıyla sosyal yapı unsurları arasında sağlıklı bir işleyiş oluşmasında da katkı sağlanabilecektir (Beşirli, 2006, s. 170).

Hutbe metinlerinde zaman zaman dinsel ve milli değerlerin muhafazasını referans göstermek suretiyle “değişim” olgusuna yönelik bir direnç göze çarpmaktadır. Bununla beraber halihazırda içinde bulunulan koşullara yönelik açıklama ve uyarılarla konular irdelenirken, örneklendirme büyük ölçüde Hz. Peygamber dönemine atıfla yapıldığından, meseleye hutbenin muhataplarınca gösterilen dikkat ve ilgi, beraberinde hutbenin etkililiği azalabilmektedir (Beşirli, 2006, s. 169).

Bunların dışında hutbelerin amaca hizmet etmesi ya da amaç-sonuç ilişkisi bağlamında tartışılmalı alanlar şu şekilde sıralanabilir:

- Birbirini tekrar eden ifadeler
- Sürekli tekrarlanan benzer hitap cümleleri
- Gündelik hayatın içinden anekdot, şiir, bilimsel veri vb. unsurların hutbelerde yer bulmayışı
- Dini kaynakça dışında referanslara yer verilmemesi
- “Z” kuşağına iletişim kanalı açma noktasında farklı unsurlara yer verilmemesi
- Yaşın ilerlemesiyle ortaya çıkabilen işitme ve dikkat problemlerine odaklanan çözümlerin olmayışı

Bu bölümde özellikle hutbede amaç-sonuç ilişkisi bağlamında dikkat çekilmesi gerektiğimiz üç mesele ele alınmıştır. Bunlar “z” kuşağı ile iletişim kurabilme sorunsalı, tekrar eden hitaplar ve belli bir yaşın üzerinde ortaya çıkabilen işitme ve dikkat kaybı meselesidir.

Hutbe konusunda yapılan bir çalışmada hatiplerin “Aziz Kardeşlerim”, “Değerli Müslümanlar”, “Muhterem Cemaat” gibi farklı hitapları hutbelerde sürekli kullandıkları tespiti yapılmıştır. Örneğin çalışmada 597 hutbenin 313’üne (%52,) “Muhterem Müslümanlar” hitabıyla başladığı görülmüştür (Z. Demir, 2013, s. 103). İncelediğimiz tüm hutbelerde benzer hitapların ortalama 4-5 kez sürekli kullanıldığı görülmektedir. Bu durum bir tür alışkanlık yaratmakta, içerikte farklı unsurlar bulunabilse de üzerlerini örtebilmektedir. Bu durum, dinleyicilerde her hafta birbirinin benzeri, birbirini tekrar eden hutbeler algısı oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Bir diğer husus hutbeler hazırlanırken “z” kuşağının dikkate alınması gerekliliğidir. Günümüz koşullarında iş hayatı ekseninde düşünüldüğünde z

kuşağının büyük bölümünün henüz iş hayatına atılmamış (Akkaya, 2019, s. 58) ya da aktif biçimde tam zamanlı çalışmıyor oluşu, kuşağın özellikleri ile ilintili net sınırlar çizebilmenin önüne geçmektedir. Eldeki verilere göre “z” kuşağı yaş aralığı 1995-2010 arası doğumlular olarak tanımlanmaktadır. 2010 sonrası doğumlular ise alfa kuşağı adını almaktadır (Bencsik vd., 2016, s. 92) (Dolot, 2008, ss. 44-45). Kuşakla ilgili çalışmalar, kuşak mensubu gençlerin çabuk sıkıldıkları, kolay vazgeçebildikleri yönünde sonuçlar ortaya koymaktadır (Bejtkovský, 2016, s. 29). Bilgi almak, sürekli bir şeyler paylaşmak, sabırsızlık ve dikkat azlığı gibi yönleriyle öne çıkan bir topluluk olarak tanımlanan “z” kuşağı mensupları, özgüvenleri yüksek bir topluluktur (Bencsik vd., 2016, s. 96). Farklı toplumsal katmanlarla başarılı iletişime geçebilecekleri öngörülen “z” kuşağı mensupları, diyalog kurabilme ve iletişim becerileri anlamında başarılı olma potansiyeline sahip bir jenerasyon olarak görülmektedir. Kuşak mensupları, internete hakimiyet, internet tabanlı oyunlar ve teknolojiye bağlılık ve bu konuda yetenekli olmakla öne çıkmaktadır (Taylor, 2008, s. 12). Görüldüğü üzere yüksek potansiyele sahip ve ulaşılabilecek güç görünen bu kuşağın geleneksel bakış açısı ve bu bakış açısıyla güncellenmeden hazırlanan metinlerle etkilenebilmesi güç görünmektedir. Cami ve hutbe ile tanışma anlamında kısa bir geçmişe sahip “z” kuşağına yönelik ilgi çekici ve güncel unsurların hutbede yer alması hususu gözden geçirilmelidir. Aksi durumda bu genç topluluk için hutbeler biri dini sosyalleşme aracı olabilmekten uzak olacaktır.

Belli bir yaş üzerindeki erkeklerin dini sosyalleşme süreçleri, dini bilgi ve iletişimleri söz konusu olduğunda cami mekânsal anlamda merkezde yer almaktadır. Sıklıkla camilere devam eden kimselerin daha çok ileri yaş grubuna mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda yapılan bir araştırma da göstermektedir ki camiye gidenler arasında orta yaş üzeri grup çoğunluktadır. Araştırmaya göre cami cemaatinde 41-55 yaş arası %43.1 55 yaş ve üzeri %47.1 olarak ortaya çıkmıştır (Akgül, 2010). Cuma namazlarına pek çok yaş grubunun katılımı söz konusu olsa da camiye devam noktasında belli bir yaşın üzerinin camiye düzenli devam ettiği görülmektedir. Gözlemlerimiz de bunu doğrular niteliktedir.

Bu noktada göz ardı edilmemesi gereken bir realite vardır. O da şudur ki ilerleyen yaşla beraber kulak artık eski performansını gösterememekte, işitme kayıpları ortaya çıkabilmektedir (Solheim, 2010). İleri yaşlarda işitme cihazı ihtiyaçları da artmaktadır ancak herkesin işitme cihazı kullanmak istemediği de ortadadır. Bu işitsel sorun ve yaşla gelen dikkat ve hafıza problemleri (demans) (Bopp & Verhaeghen, 2005) dikkat ve algıda zorlanma ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla bu durum, hutbe sürelerini ve uzun

cümle yapılarını yeniden gözden geçirmeyi gerekli kılmaktadır. Yaşa bağlı işitme kaybı, yüksek frekanslar için işitme yeteneklerinde bir azalma ile ilişkilidir. Bu sadece konuşmayı anlama zorluğunu değil, aynı zamanda yaşanan dinleme çabasını da artırmaktadır (Rosemann & Thiel, 2019). İşitme kaybı, yaşlılarda en sık görülen duyu eksikliğidir ve ciddi bir sosyal ve sağlık sorunudur. Özellikle yaşlılarda işitme kaybı, alışverişi bozabilir bilginin azalmasına neden olur, bu durum da günlük yaşamı önemli ölçüde etkiler (Ciorba vd., 2012). Yaşlanma, birçok türde genel bir düşüş ile karakterize edilen bir durumdur. Bu durumun boyutları ve kişiden kişiye değişebildiği yönünde farklı tartışmalar olsa da yaşla beraber gelen bazı sorunların varlığı aşikardır (Commodari & Guarnera, 2008).

Tüm bu faktörler birlikte düşünüldüğünde gerek mesaj içeriğinde gerek iletişim kanalının yapısal özelliklerinde birtakım değişikliklere gidilmesi zaruri hale gelmektedir. Hutbe metinlerinden daha etkili sonuçlar alınması noktasında, özellikle genç kuşak ve dezavantajlı yaşlı kuşakla ilintili durumlar göz önüne alınmadan hutbe metinleri hazırlanmamalıdır.

C. Yöntem

Bu çalışma nicel verilerle desteklenen nitel yöntemi esas alan bir çalışma olup, verilerin elde edilmesine yönelik olarak içerik analizi tekniği kullanılmıştır. Nicel verilerle desteklenmeden ortaya konan nitel yorumların sağlıklı sonuçlar veremeyebileceği, böylesi değerlendirmelerin “çoğu”, “büyük bölümü”, “bazı” gibi yargılar içermek suretiyle bilimsellikten uzaklaşabilecekleri göz ardı edilmemiştir (Koçak ve Arun, 2013, s. 24). Çalışmada içerik analizi tekniği yanında söylem analizinden de istifade edilmiştir. Günümüzde sosyodilbilim ve söylem analizi bilimsel çalışmalarda önemli araçlar olarak görülmektedir (Fairclough, 2004, s. 1).

Bilimsel yorum üretme ve analizler yapma etkinliğinde mutlak ya da en iyi yol biçiminde bir betimleme doğru kabul edilemez (Ahuvia, 2001, s. 161). Diğer yandan kelime ve cümlelerin şaşırtıcı boyuttaki çeşitliliğinden güvenilir ve bilimsel bir netice almanın zorluğu da yadsınamaz (Koçak ve Arun, 2013, s. 21). Dolayısıyla farklı yöntem ve tekniklerin bir arada kullanılması ile bu durum bir nebze de olsa aşılabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada kullanılan temel teknik içerik analizi tekniğidir. Sosyal bilimler alanında önemli araştırma tekniklerinden birisi olan içerik analizi daha çok iletişimle ilintili içeriklerin sistematik ve temelde nicel analizi için kullanılan bir tekniktir (Krippendorff, 2013, ss. 14-24). Metinlerin temel özelliklerinin çözümlemesinde son derece yararlı ve kullanışlı olan bu teknik çalışmada etkin biçimde kullanılmış, ulaşılan veriler sistematize edilerek

yorumlanmıştır.

Çalışmada literatür taramasının ardından Diyanet İşleri Başkanlığı mevzuatı (*Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk Müşavirliği Başkanlık Mevzuatı*, 2020) incelenmiş, konu ile ilintili kanun, genelge ve yönergelerdeki unsurlardan istifade edilmiştir. Nicel veriler, 2014-2019 yılları arasında Cuma hutbesi olarak Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesi üzerinde Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü İrsat Hizmetleri Daire Başkanlığı bölümünde yayınlanan hutbelerden elde edilmiştir. Hutbeler arasından 30 hutbe tesadüfi örneklem yoluyla seçilmek suretiyle çalışmaya dahil edilmiştir. İlâveten yaklaşık son bir yılı kapsayan pandemi (covid-19) döneminde hutbelerle ilgili süre ve uzunluklarına dayalı bir değişim gözlenmiş, döneme has gibi görünen bu farklılaşmaya binaen 29.05.2020 tarihinden itibaren yayınlanan hutbeler de süreleri, kelime ve cümle sayıları ekseninde karşılaştırma yapabilmek adına incelenmiştir. Hutbeler incelenirken sadece Cuma hutbeleri esas alınmıştır. Yılda iki defa kılınan bayram namazı sonrasında kılınan bayram hutbeleri kapsam dışı bırakılmıştır. Bu durumun makale başlığında da ayrıca belirtilmesine gerek duyulmamıştır.

Metinler içerik analizine (nitel veri analizine) esas olmak üzere nicel veriler elde etmek maksadıyla kelime sayısı bakımından ele alınırken cümle sonlarındaki nokta esas alınmıştır. Yine cümle içinde kimi zaman hutbelerde yer verilen Arapça ifadeler okunmuş, ortaya çıkan kelime sayılarınca ilgili kelime sayısına ilave yapılmıştır.

Metindeki toplam kelime sayısı ve metnin okuma süresi hesaplanırken hutbe metinleri içerisinden 50'şer kelimelik tesadüfi metinler seçilmiş ve okunmuş, okunan 5 metnin ortalaması alınmış ve 50 kelimenin ortalama 32 saniyede okunabildiği görülmüştür. Tüm hutbe metinlerindeki toplam süre ölçümleri bu hesaplama çerçevesinde matematiksel olarak hesaplanmış, 50 kelime 32 saniye üzerinden okunduğunda saniyede 1,16 kelime okunabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede metindeki Microsoft Word programı ile hesaplanan kelime sayısı 1,16 ya bölünmüş çıkan sonuç ise yine 60'a (dakika cinsinden hesaplama için) bölündüğünde hutbenin toplam ortalama okunma süresi ortaya çıkarılmıştır. Bu hesaplama her hutbe metni için ayrı ayrı yapılmıştır. Çıkan sonuçlar tablolaştırılmıştır. Bu çıkarsamalar yapılırken ideal okuma süresini hesaplamak adına Diyanet'in 15.11.2019 tarihinden itibaren web sayfasına yüklemiş olduğu hutbelerin Türkçe bölümlerinin ses dosyaları da indirilmek suretiyle karşılaştırma yapılmış, okuma süresinin doğru ve tutarlı olduğu görülmüştür.

Hutbe metinlerinde cümle sayımı yapılırken bir ya da iki kelime olarak

sayımı yapılan cümlelerin büyük bölümü hutbe paragraf öncesi (Kardeşlerim, Aziz kardeşlerim, muhterem Müslümanlar, Aziz Müslümanlar, Aziz müminler gibi) hitap ifadeleri olduğu, küçük bir kısmının ise ayetlerdeki kısa seslenme ya da ifadeler olduğu görülmüştür.

Hutbe başlangıçlarında sürekli olarak okunan hutbe konusu ile ilintili ayet ve hadislerin ne kadar sürede okunduğunu tespit etmek amacıyla, araştırma sürecinde örneklem olarak seçilen 10 farklı hutbe başlangıcındaki ayet ve hadisler okunmuş ve ortalama 28 saniyede okudukları yaklaşık değerine ulaşılmıştır. Bu değer Arapça okunan hutbe bölümü süresine ilave edilmiştir. Hutbe okurken başlangıç, orta ve son gibi çeşitli bölümlerde çoğunlukla sesli okunan Arapça hutbe duaları ile ilgili de süre hesaplaması yapılmıştır. Arapça dualar hem okunmuş ve süre tutulmuş hem de internet ortamında erişilen dualar incelenmiş ve karşılaştırma yapılarak ortalama süreye ulaşılmıştır. Arapça duaların okunma süresi yaklaşık 5 dakika 9 saniye olarak tespit edilmiştir. Bu durum elbette okuyuş hızı, hatibin o anki hazır bulunuşluluğu vb. faktörlere bağlı değişiklik gösterebilir.

Hutbe metinlerinin 16.01.2015 tarihinden itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesine yüklendiği görülmektedir. Metinlere daha önce dönemsel olarak Diyanet Gazetesi ve Diyanet Aylık Dergi üzerinden ulaşılabilirdi. Günümüzde hutbelerin hem “pdf” uzantılı dosya biçiminde hem de Microsoft Word “doc” uzantılı dosya biçiminde Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesine yüklendiği görülmektedir. 06.11.2017 tarihinden önce sadece “pdf” formatında web sitesine yüklenen hutbe metinlerinin bu tarihten sonra hem “doc” hem de “pdf” uzantılı olarak sisteme yüklendiği görülmüştür. “Pdf” formatındaki hutbelerdeki metin Word ortamına kopyalandıktan sonra ilgili sayım ve incelemeler yapılmıştır. Diğer yandan 15.11.2019 tarihinden itibaren hutbelerin, ses dosyası biçiminde Diyanet İşleri Başkanlığı web sitesine yüklendiği görülmüştür. Bu durum dezavantajlı gruplar açısından son derece önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Son bir yıldır dünyayı çok yönlü olarak ciddi biçimde etkileyen korona virüs salgını (Pandemi-Covid-19) insanların ibadet hayatını ve bu çerçevedeki ritüel ve uygulamaları da etkilemiştir. Bu durumdan gündelik namazlar gibi Cuma namazı ve hutbesi de etkilenmiştir. Pandemiye bağlı olarak 16 Mart 2020 tarihinden itibaren Cuma namazlarına da ara verilmiştir. Camiler kapanmamış olsa da toplu ibadet imkânı kalmamıştır. Ancak bu dönem içerisinde de Diyanet İşleri Başkanlığı hutbeleri web sayfasından yazılı ve işitsel olarak yayınlamaya devam etmiştir. Türkiye

Bilimler Akademisi de pandemi ile ilgili detaylı bir rapor hazırlamış, yine pandemi ile ilintili meselenin dini boyutlarını irdeleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır (TÜBİTAK, 2020), (Çıtırık & Zengin, 2020), (Önal, 2020).

Pandemi döneminde hutbelerde özellikle nicelik bakımından değişim olduğu gözlenmiştir. Hutbe metinlerinin uzunluklarının, camilerin kapalı olduğu ve camilerde cemaatle Cuma namazı kılmanın mümkün olmadığı kısıtlama döneminde (16 Mart 2020 ile 29 Mayıs 2020 arasında) yaklaşık iki kat arttığı anlaşılmıştır. 29 Mayıs 2020’de Cuma namazının belirli şartlar dahilinde, çoğunlukla cami dışında ve sosyal mesafeye riayet edilerek yeniden kılınmaya başladığı dönemden itibaren ise hutbe metinleri ciddi oranda kısaltılmıştır. Hutbe metinlerinin, pandemi koşulları, hava koşulları ve cemaatin çoğunluğunun camii dışında kalmasına bağlı olarak kısaltıldığı değerlendirilmektedir. Bu süreçte, pandemi öncesi dönemlere göre metinlerin yarı yarıya kısaltıldığı görülmüştür. Çalışma kapsamında 2020 yılında pandemi döneminde kısaltılarak okunan hutbeler de süre ve kelime sayıları bakımından incelenmiştir.

Hutbe konusundaki çalışmalarda ağırlıklı olarak muhteva üzerinde durulduğu görülmektedir. Bu çalışma önceki çalışmalardan farklı olarak hutbelerin süresi, kelime sayıları ve cümle uzunluklarına odaklanmıştır. Hutbelerin konuları, hatip ve özellikleri, hutbelerin toplumsal alana yansımaları gibi konular çalışma kapsamı dışında tutulmuştur.

D. Hutbelerde Süre

Hutbelerin süresi söz konusu olduğunda öncelikle Hz. Muhammed’in uygulamasını irdelemek gerekir. İslam toplumu için gerek ibadetler gerekse toplumsal hayatın düzenlenmesi noktasında en güzel örnek Hz. Muhammed’dir. Hayatın her alanında ideal olanı sergileyen İslam Peygamberi, hutbe konusunda da Müslüman topluma yol gösterici olmuştur.

Hutbe meselesine referans olan Hadis-i Şerifte Hz. Muhammed “*Namazı uzatın, hutbeyi kısa tutun*” (Müslim, 1981, ss. 41-42 (Cuma)), (Müslim, 1981, s. 47 (Cuma)) ifadesiyle hutbenin kısa tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Kaldı ki Hz. Muhammed döneminde hutbeler fazla uzun tutulmaz, duruma şartlara uygun ifadeler içeren, birbirini tekrar etmeyen hutbeler okunurdu. O’nun hitabet yöntemi kısa ve öz idi. Konuşma şekli ise karmaşıklıktan uzak, kısa ve anlaşılırdı. Günümüzde Veda Hutbesi olarak bilinen uzun metin, aslında birkaç farklı hitaptan oluşmaktadır. Hz. Muhammed süslü kelime ve cümlelerle abartma yoluna gitmeden sade ve etkili hutbeler irad etmekteydi (Macit, 2005, s. 108).

Günümüzde hutbelerin çoğu zaman uzun tutulduğu, bu durumun da

özellikle çalışanlar açısından problemler ortaya çıkarabildiği anlaşılmaktadır. Özellikle uzun hutbeye bağlı olarak Cuma namazı sonrası mesaiye geç kalanlar olabilmektedir. Mesailerine yetişmek isteyen çalışan ya da memurlardan veya Cuma dolayısıyla iş yerlerini kapatmak durumunda kalan esnaflardan hutbenin bir an önce tamamlanmasını, bir an önce Cuma namazının kılınmasını talep edenler olabilmektedir (Durmuş, 2009, s. 840). Hutbenin uzun tutulması gerekçelendirilirken “pek çok kimsenin camiye haftada bir kez Cuma namazı için gittiği dolayısıyla hazır büyük bir kalabalık bulunmuşken daha fazla şey aktarmanın doğru olacağı” argümanından hareket edildiği görülmektedir. Böylesi bir yaklaşımla, zaten hafta bir gün camide bulunan kimselerin soğuyarak camiden uzaklaşabilme riskleri de göz ardı edilmemelidir (Durmuş, 2009, s. 841)

Bu çalışmanın odağında yer alan temel konulardan birisi hutbelerin süresi idi. Hutbelerin olması gerekenden daha uzun sürdüğü, uzun ve anlaşılması güç cümleler içerdiği ve hutbelerle amaçlanan şeyin sonuçlanması noktasında birtakım sıkıntıların söz konusu olduğu kanaatinden hareketle, araştırma konusu olarak Cuma hutbeleri seçilmiştir. Yöntem bölümünde de detaylı biçimde açıklandığı üzere 2014-2019 yılları arasında irad edilen hutbeler içinden seçilen 30 hutbe detaylı biçimde içerik analizine tabi tutulmuş, ulaşılan veriler tablolaştırılmıştır.

Hutbeler A4 kağıdı(210mm*297mm) üzerine basılı olup 2 sütunlu 1 sayfa kadardır. Yazı tipi Times New Roman olup 12 puntodur. Satır aralığı 1.05 olup, sonraki paragraf aralığı 6 nk'dır. Hatip çoğunlukla hutbe metninin yazılı bulunduğu kâğıdı ikiye, bazen dörde katlamak suretiyle elinde tutmakta ve okumaktadır.

Hutbe metinleri Arapça ve Türkçe bölüm süreleri, kelime sayıları, karakter sayıları, toplam cümle sayıları ve en uzun cümledeki kelime sayısı bakımından detaylı biçimde incelenmiş, her hutbe için aşağıda görüldüğü şekliyle bir tablo oluşturulmuş ve veriler girilmiştir. Hutbeler Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü web sitesinden indirilmiştir (Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020).

Tablo 1. “Aile olmak, aile kalmak” konulu hutbe verileri

1. Aile olmak, aile kalmak (Tarih: 07.06.2019)	
Sözcük sayısı	: 579
Karakter sayısı	: 3761
Süre (Türkçe bölüm)	: 8 dakika 19 saniye (Arapça dua ve duraklamalar olmaksızın, erkek sesi, normal hızda okuyuş)

Arapça duaların toplam süresi	: 5 dakika 9 saniye (Normal okuyuş, erkek sesi, makamsız, akıcı)
Toplam hutbe süresi	: 13 dakika 28 saniye
Toplam cümle sayısı	: 46
En kısa cümlede kelime sayısı	: 2
En uzun cümlede kelime sayısı	: 31

Kaplayacağı ciddi alan düşünülerek her hutbe için tekli tablolar verilmemiş tüm verileri içerecek yeni bir tablo oluşturulmuştur. Aşağıda hutbelerle ilgili tüm veriler sunulmuştur.

Tablo 2. Süre ile ilgili tüm hutbe verilerini içeren tablo

	Hutbe Adı - Tarih	Türkçe bölüm süresi	Arapça Bölüm Süresi	Toplam hutbe süresi
1	Aile olmak, aile kalmak (Tarih: 07.06.2019)	8 dakika 19 saniye	5 dakika 9 saniye	13 dakika 28 saniye
2	Cami ve hayat (Tarih: 27.09.2019)	8 dakika 57 saniye	5 dakika 9 saniye	14 dakika 6 saniye
3	Cuma namazı cami ve hayat (Tarih: 19.7.2019)	6 dakika 57 saniye	5 dakika 9 saniye	12 dakika 6 saniye
4	Bir mukaddes yolculuk: Hac (Tarih: 28.6.2019)	7 dakika 51 saniye	5 dakika 9 saniye	13 dakika
5	Müslüman hayırlı bir komşudur (Tarih: 5.4.2019)	6 dakika 22 saniye	5 dakika 9 saniye	11 dakika 31 saniye
6	Rıfk: Allah her işte zarafeti sever (Tarih: 1.2.2019)	7 dakika 23 saniye	5 dakika 9 saniye	12 dakika 32 saniye
7	En büyük zenginliğimiz gençlerimiz (Tarih: 23.11.2018)	7 dakika 30 saniye	5 dakika 9 saniye	12 dakika 39 saniye
8	Gayret Müminlerden zafer Allah'tandır (Tarih: 24.8.2018)	6 dakika 34 saniye	5 dakika 9 saniye	11 dakika 43 saniye
9	İslam'da Kadın (Tarih: 9.3.2018)	9 dakika 37 saniye	5 dakika 9 saniye	14 dakika 46 saniye
10	Yaz Kur'an Kursları ve Önemi (Tarih: 22.6.2018)	7 dakika 5 saniye	5 dakika 9 saniye	12 dakika 14 saniye

11	Kulluk bilinciyle bir ömür geçirmek (Tarih: 15.6.2018)	6 dakika 34 saniye	5 dakika 9 saniye	11 dakika 43 saniye
12	İsraf, dini ve ahlaki bir israftır (Tarih: 9.2.2018)	6 dakika 2 saniye	5 dakika 9 saniye	11 dakika 11 saniye
13	Alışveriş ve ticaret ahlakı (Tarih: 18.8.2017)	8 dakika 7 saniye	5 dakika 9 saniye	13 dakika 16 saniye
14	Ayete'l Kürsi'den öğrendiğimiz hakikatler (Tarih: 11.8.2017)	6 dakika 38 saniye	5 dakika 9 saniye	11 dakika 47 saniye
15	Ömrümüzü Ramazan kılabilmek (Tarih: 23.6.2017)	7 dakika 34 saniye	5 dakika 9 saniye	12 dakika 43 saniye
16	Rağbetimiz Rabbimize olsun (Tarih: 31.3.2017)	7 dakika 51 saniye	5 dakika 9 saniye	13 dakika
17	Samimiyetsizliğin adı: Riya (Tarih: 12.5.2017)	6 dakika 58 saniye	5 dakika 9 saniye	12 dakika 7 saniye
18	Mü'mince yakarışın adı: Dua (Tarih: 10.2.2017)	8 dakika 20 saniye	5 dakika 9 saniye	13 dakika 29 saniye
19	Tevhid ve vahdetin öncüsü mü'minler (Tarih: 22.4.2016)	8 dakika 51 saniye	5 dakika 9 saniye	14 dakika
20	Mümin ve emanet bilinci (Tarih: 19.8.2016)	8 dakika 52 saniye	5 dakika 9 saniye	14 dakika 1 saniye
21	Hayata emekle dokunmak (Tarih: 14.10.2016)	6 dakika 46 saniye	5 dakika 9 saniye	11 dakika 55 saniye
22	Söz ahlakı (Tarih: 22.1.2016)	8 dakika	5 dakika 9 saniye	13 dakika 9 saniye
23	Kitaplara iman (Tarih: 4.2.2016)	6 dakika 30 saniye	5 dakika 9 saniye	11 dakika 39 saniye
24	Hak ve hakikat (Tarih: 25.3.2016)	7 dakika 44 saniye	5 dakika 9 saniye	12 dakika 53 saniye
25	Yaratan Rabbinin Adıyla Oku (Tarih: 2.10.2015)	8 dakika 19 saniye	5 dakika 9 saniye	13 dakika 28 saniye
26	Küresel terörün hedef aldığı din: İslam (Tarih: 20.11.2015)	10 dakika 21 saniye	5 dakika 9 saniye	15 dakika 30 saniye
27	Sayılı nefeslerimizi tüketirken (Tarih: 25.12.2015)	9 dakika 10 saniye	5 dakika 9 saniye	14 dakika 19 saniye
28	Cennet kapılarının anahtarları yetimler (Tarih: 3.7.2015)	8 dakika 36 saniye	5 dakika 9 saniye	13 dakika 45 saniye

29	Hız. Peygamber ve birlikte yaşama ahlakı (Tarih: 10.4.2015)	9 dakika 16 saniye	5 dakika 9 saniye	14 dakika 25 saniye
30	İmanın tezahürü: fedakârlık ve isar (Tarih: 14.8.2015)	8 dakika 57 saniye	5 dakika 9 saniye	14 dakika 6 saniye

Toplam 30 hutbe incelenmiş olup ortalamalar şu şekildedir:

- Tüm hutbeler Türkçe bölüm toplam süre: 238 dakika 30 saniye
- Ortalama Türkçe hutbe okuma süresi: 7 dakika 57 saniye
- Hutbenin tamamı ortalama süre: 13 dakika 6 saniye

Cuma namazı öncesi vaazdan sarkma, Cuma namazının sünneti, Cuma namazının farzı, son sünnetler, dua ve tesbihat bölümü hariç hutbe bölümünün ortalama süresi 13 dakika 6 saniye olarak tespit edilmiştir.

Karşılaştırma yapabilmek adına pandemi dönemi hutbe Cuma namazı kılınmaya başladıktan sonraki hutbelerde süre açısından incelenmiştir. 29.05.2020 tarihi ile 25.12.2020 tarihi arasında yayımlanan hutbeler kelime sayıları ve süreleri açısından değerlendirilmiştir. Hutbe sürelerinin ciddi anlamda kısaldığı görülmüştür. Hutbelerde 3, 4, 5 dakika gibi Türkçe kısım okuma süreleri tespit edilmiştir. Tarih aralığındaki 32 hutbenin süreleri toplanmak suretiyle elde edilen sonucun ortalaması alınmış, bu dönemde okunan hutbelerin Türkçe bölümlerinin ortalama süresinin 5 dakika 1 saniye olduğu görülmüştür. Pandemi öncesi dönemle arada yaklaşık 3 dakikalık fark bulunduğu görülmektedir.

Tüm bu veriler ışığında hutbelerin Türkçe bölümleriyle ilgili yüzdeler dilim değerlendirmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu değerlendirme yapılırken hutbe okuma süresinde test ederek ulaştığımız saniyede 1,16 kelime okuma oranı dikkate alınmıştır. Bu oranla 3-4 dakika ya da ortalama 210 saniyede 243 kelime okunabilmektedir. Bu da yayımlanan hutbe metinlerinde dört ortalama büyüklükte paragrafa tekabül etmektedir. Bu değer de pandemi döneminde yayımlanan görece kısa ve orta uzunlukta diyebileceğimiz hutbe metinlerinin kelime sayısına çok yakın bir sayıdır.

Örnekleme Türkçe bölümü 5 dakika ve aşağısında hutbe bulunmamaktadır. (Burada kısa orta uzun değerlendirme yapılırken pandemi dönemi yayımlanan 3-4 dakikalık hutbeler esas alınmıştır)

2-3 dakika kısa, 4-5 dakika orta uzunlukta, 6-7 dakika uzun, 8-9 dakika çok uzun, 10 ve üzeri dakika çok çok uzun olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede örneklemedeki 30 hutbenin %3'ü çok çok uzun, %43'ü çok uzun, %53'ü ise uzun, %0'ı orta ve %0'ı kısa olarak tespit edilmiştir.

Ulaşılan veriler hutbe metinlerinin çoğunlukla uzun olduğunu, buna bağlı olarak da uzun sürede okunabildiğini göstermektedir. Geçmişe kıyasla çok daha fazla uyarıcının bireyi etkilediği, hızlı ve yoğun yaşam biçiminin toplum içindeki hemen herkesi sarıp sarmaladığı günümüzde dikkat sürelerinin daha da kısaldığı aşikardır. Kaldı ki hareketsiz ve son derece sessiz biçimde etkileşime dayalı bir süreç yaşanmadan okunan bir metnin tamamının dikkatle dinlenebilmesi güç görünmektedir. Yine modern şehir hayatında iş koşulları ve mesai kavramı da Cuma namazına katılanlar için zihnin bir köşesinde kendini sürekli hatırlatan ve dikkat dağıtma potansiyeli olan bir unsur olarak yer almaktadır.

Bununla beraber olması gerektiğinden daha kısa hutbe metinlerine olumsuz bakan görüşler de bulunmaktadır. Bu yöndeki görüşlerin temelinde kısa sürede geçirilerek bir meselenin anlaşılır biçimde aktarılamayacağı yönündeki kaygı ve iş yaşamında olmayıp boş zamanı bulunan cemaat içindeki bireylerin talepleri yer almaktadır (Kocaman, 2006, s. 90), (Şen, 2007, s. 502). Bu ve benzeri görüş ve çalışmaların yanında incelediğimiz pek çok çalışmada hutbenin uzun tutulmaması yönünde öneriler getirildiği görülmüştür. Hatta cemaatten gelen, hutbenin durum ve şartlara göre gerekirse bir cümle ile dahi tamamlanabileceği, ihtiyaç halinde imamlara hutbeleri kısaltabilme konusunda esneklik tanınabileceği yönündeki talepler de rastlanılmaktadır (Şen, 2007, s. 502). Ancak bu konuda bağlayıcı bir genelge ile hutbe metinlerine ilave ya da eksiltmenin yasaklandığı bilinmektedir (“Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi”, 2020).

Aktarılmak istenen bilgi ya da düşüncenin, farklı boyutlarıyla daha iyi anlaşılması kaygısı güdülerek, olması gerekenden fazla detaya girmek suretiyle konu uzatılabilmektedir. Sunum yapılan topluluktan bu ekseninde taleplerin gelebildiği de görülmektedir. Ancak kısaca anlatılabilecek meselelerin fazla detay içermesi, dikkat ve dinleme sorunları ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla hutbe sürelerinin uzaması ve cemaatin hutbeye yönelik ilgisinin azalması riski ortaya çıkmaktadır. Mevsim ve çevre koşullarının uygun olmaması halinde ise hutbe sürelerinin uzunluğu daha önemli hale gelmektedir.

Bu anlamda Diyanet İşleri Başkanlığının 2002 yılında yayınlamış olduğu genelgede; “*Mevsim ve çevre şartları da dikkate alınarak, hutbenin Arapça bölümleri de dâhil on dakikadan fazla olmaması*” gerektiği yönündeki uyarıyı da aktarmakta fayda görülmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı,2002). Pandemi döneminde yayımlanan hutbe metinlerindeki kısalma da bu yönde

bir uygulama gibi görünmektedir. Bununla beraber gözlemlere dayalı olarak sahadan elde edilen veriler, pandemi dönemindeki kısaltılmış hutbe metinlerine yönelik bir memnuniyeti ortaya koymaktadır.

Netice itibariyle Hz. Muhammed'in ideal süreli hutbe uygulaması ve tüm bu unsurlar dikkate alındığında hutbe sürelerinde kısaltma yönünde bir düzenleme kanaatimizce elzem görünmektedir.

E. Hutbelerde Kelime Sayıları ve Cümle Uzunlukları

Hutbelerin kelime sayıları ve buna bağlı olarak uzunlukları bir önceki konu başlığı ile ilintilidir. Bu başlık altında ilgili veriler sıralandıktan sonra hutbelerin anlaşılması ve dinleyici dikkatinin korunabilmesi noktasında önemli bir unsur olan cümle uzunlukları meselesi ele alınacaktır. Kelime işlemci Microsoft Word programında hutbelerin Türkçe bölümlerinin sayımında şu verilere ulaşılmıştır.

Tablo 3. Hutbelerde harf, kelime, cümle sayıları ve cümle uzunlukları taslak veri giriş tablosu

Hutbe No:	Harf Sayısı	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	En uzun cümlede kelime sayısı	Cümlelerde kelime sayıları
1	3761	579	46	31	5,4,4,6,12,6,30,12,11,2,10,3,2,6,14,21,15,5,7,6,6,6,7,9,7,1,21,16,5,7,9,8,2,22,12,4,3,3,8,14,2,8,13,8,3,5,10,16,8,5,3,3,11,3,2,6,1,12,17,12,1,3,3,7,10,10,1,2,6
2	4330	624	52	32	5,17,3,11,12,10,8,11,6,3,10,6,1,10,2,6,13,6,6,1,10,5,12,23,12,1,9,14,16,18,2,11,7,14,16,18,2,11,7,14,16,9,10,10,17,1,9,4,21,15,21,15,9,4,11,11,2,7,22

Yukarıdaki şekilde oluşturulan tabloya örneklem alınan otuz hutbenin verileri işlenmiştir. Ancak tüm taslak verilerin makale metninde aktarılması uygun olmadığından tablo sadeleştirilmiş ve cümlelerdeki kelime sayıları ortalama sayılar biçiminde oluşturulan kategoriler şeklinde ifade edilmiştir.

Tablo 4. Hutbelerde harf, kelime, cümle sayıları ve cümle uzunlukları

Hutbe No:	Harf Sayısı	Kelime Sayısı	Cümle Sayısı	En uzun cümlede kelime sayısı	Cümlelerde kelime sayıları-Kısa - Orta - Uzun - Çok uzun - Çok çok uzun
1	3761	579	46	31	13-18-11-3-0
2	4330	624	52	32	16-16-16-1-1
3	3141	484	53	19	25-22-5-0-0
4	3632	547	57	21	26-19-12-0-0
5	3123	444	40	26	10-17-11-1-0
6	3457	514	52	30	18-27-6-1-0
7	3606	522	36	33	8-13-5-8-1
8	3096	458	40	21	11-15-13-0-0
9	4354	670	47	37	10-20-13-3-1
10	3435	494	44	32	11-24-3-4-1
11	3241	458	41	20	12-20-9-0-0
12	3768	556	51	27	13-28-9-1-0
13	3846	566	60	16	18-39-3-0-0
14	3302	462	62	25	31-23-6-1-0
15	3711	527	58	30	28-17-7-3-0
16	3804	547	69	30	39-22-4-1-0
17	3404	485	53	23	19-25-9-0-0
18	3974	580	66	25	30-28-7-1-0
19	4177	616	65	21	29-21-14-0-0
20	4348	617	67	23	24-32-9-0-0
21	3298	472	50	20	16-27-5-0-0
22	3701	556	56	21	18-29-7-0-0
23	3239	453	51	24	24-20-50-1-0
24	3581	539	47	39	16-22-30-3-2
25	4133	579	50	29	14-22-10-4-0
26	5006	721	60	30	13-32-13-2-0

27	4434	639	63	26	23-27-12-1-0
28	4201	599	54	25	16-26-9-2-0
29	4538	646	48	34	10-21-10-5-1
30	4472	623	54	26	14-25-13-2-0

Sonuçta otuz hutbe için toplam harf sayısı 111413, harf ortalaması 3803; toplam kelime sayısı 16578, ortalama kelime sayısı 552 olarak bulunmuştur. Pandemi döneminde özel şartlara binaen yayımlanan hutbelerden 32 tanesi incelenmiş, bu hutbelerde ortalama 2096 harf, 308 kelime olduğu ve hutbenin Türkçe bölümünün 5 dakika 1 saniye ortalama sürede okunabildiği görülmüştür.

Yapılan bir araştırma sonuçlarına göre Türkçe öğrenenlerin en çok aradıkları/kullandıkları/öğrendikleri kelimeler listesi baz alınarak kısa cümlede kelime sayısı ne olabilir tespiti yapılmıştır (*En Çok Kullanılan 500 Türkçe Cümle*, 2020). Kısa cümleler için 7 kelimenin uygun olduğu değerlendirilmiştir. Bu çerçevede kelime sayılarına göre:

1-7 Kısa, 8-15 orta, 16-23 Uzun, 24-31 Çok uzun, 32 ve üzeri çok çok uzun olarak belirlenmiştir. Tüm hutbelerdeki kelime sayıları tek tek ayrılarak sayılmış ve tasnif edilmiş, toplamları alındıktan sonra örneklem sayısı olan 30 bölünmüş ve yüzdeleri alınmıştır. Yukarıdaki verilere binaen her bir cümle tipinin toplam sayısı bulunmuş ve 30 (hutbe sayısı)'a bölünmüş, her bir hutbe için farklı cümle tipleri ortalamasına ulaşılmış ve şu formülasyon ile yüzdesel oranlar bulunmuştur.

Öncelikle ortalama cümle uzunlukları toplanarak, ortalama bir hutbedeki cümle sayısına ulaşılmıştır. Sonuç 52,29 bulunmuştur (Örneklem alınan 30 hutbe için geçerli veriler).

Yüzde hesaplama: 52,29 da 18.5 ise % ? $18.5 \cdot 100 / 52,29 \cdot X = ?$

Tablo 5. Hutbelerdeki cümle uzunlukları ile ilgili ortalama ve yüzdeler

Örneklem 30 hutbe içinde:	Toplam Sayı	Ortalama Sayı	%
Kısa cümleler	555	18,5	35,38
Orta uzunlukta cümleler	697	23,2	44,38
Uzun cümleler	263	8,76	16,77
Çok uzun cümleler	48	1,6	3,02
Çok çok uzun cümleler	7	0,44	0,44

Sonuçlara göre kısa ve orta uzunlukta kabul edilen cümle oranları yüksek görünse de uzun cümlelerin %16,77, çok uzun cümlelerin ise %3,02 oranda olması dikkat çekicidir. Uzun cümleleri dinleyebilmek için de anlayabilmek için büyü çaba ve dikkat gerekmektedir. Hutbe süresinin uzunluğunda yaşanabilecek sorunların benzeri cümlelerin uzun olması durumu için de söz konusudur.

“Her türlü israftan kamu malını çarçur etmeye; kumardan gaspa; dolandırıcılıktan hırsızlığa; aldatmadan hileye; karaborsacılıktan haksız kazanca; gıybetten iftiraya; yalandan sahteciliğe; cinayetten şiddet ve teröre, İslam’ın yasakladığı bütün davranışlar, aslında hem Allah’ın hakkına hem de insanların hakkına bir tecavüzdür, zulümdür” (Hak ve Hakikat – 25.0.2016).

Yukarıda hutbe metninden alınan uzun cümlelerin başlangıcı ve bitişi arasında ilgi kurabilmek güçleşmektedir. Bu durum da anlaşılmayı güçleştirdiği gibi verilmek istenen mesajın alıcıya ulaşmamasına, davranışsal ya da düşünsel değişimin gerçekleşmemesine ya da dini sosyalleş(tir)me süreçlerinin kesintiye uğramasına neden olabilmektedir.

“Bu düşünceden hareketle Diyanet İşleri Başkanlığımız, birlikte yaşamın olmazsa olmaz ilkelerine dikkat çekmek ve bu konuda toplumsal bilinç oluşturmak amacıyla bu sene Kutlu Doğum Haftasında Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı temasını gündeme taşımıştır” (Hz. Peygamber ve Birlikte Yaşama Ahlakı – 10.04.2015).

Bu paragrafta da aynı cümle içerisinde birden fazla olguya vurgu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla sadece dinlemek suretiyle ifadenin anlaşılması mümkün gözükmemektedir.

“Bu vesileyle ezan ile başlayıp sala ile son bulan hayatımıza rehberlik eden hocalarımızdan, camilerimizin en değerli varlığı olan cemaatimizden ahirete irtihal edenlere rahmet, hayatta olanlara sağlıklı ve huzurlu bir ömür diliyorum” (Cami ve Hayat – 27.09.2019).

Yine yukarıdaki cümlelerin de birden fazla tema barındırdığı görülmektedir. Bu haliyle cümle uzun ve anlaşılması güç görünmektedir. Onay’ın (2004, s. 10) da çalışmasında dikkat çektiği üzere kısa cümleler hem dinlemeyi hem de anlamayı kolaylaştırabilecektir. Uzun, farklı temaları barındıran cümlelerin anlaşılabilirliği olumsuz yönde etkilediği inkâr edilemez.

Hutbede okunan metnin anlaşılması en önemli konulardan birisidir. Verilmek istenen mesajın muhataba ulaşmasının önünde birtakım engeller

bulunabilir. Bu engellerin azaltılması gerekirken, iyi niyetle de olsa artırılması hutbeyi daha da anlaşılabilir hale getirebilmektedir (Durmuş, 2009, s. 841). Hutbe hazırlayan uzmanların büyük hassasiyet ve titizlikle meseleyi ele aldıkları muhakkaktır. Ancak uzun cümleler kullanma noktasında genel eğilime yakın durdukları ifade edilebilir. Türkler arasında daha uzun cümleler yazma eğiliminin varlığına dair çalışma da bu konuda dikkat çekici veriler ortaya koymaktadır. Araştırma verileri özellikle Türk yazarlar arasında karmaşık ve uzun cümle kurma eğiliminin öne çıktığını ortaya koymuştur (Deveci, 2019, ss. 93-94).

İnsanlar okurken ya da dinlerken daha rahat anlayabilmek, zorlanmamak adına sade ve anlaşılır cümleler tercih ederler. Uzun cümleler yazılanları daha mükemmel ya da profesyonel hale getirmemekte, belki yalnızca okuyucunun kafasını karıştırmaktadır. Günümüzde bilimsel yazılarda dahi ortalama cümle uzunluğunun 12 ila 17 kelime olduğu düşünüldüğünde cümleleri kısa tutmanın gerekliliği anlaşılır (Borja, 2020). Bu bağlamda dinlemek suretiyle anlaşılması gereken bir metinde, kelime sayısını artırmanın ortaya çıkarabileceği anlama sorunları göz ardı edilemez. Uzun cümlelerin okuyucu sıkabileceğini hesaba katarak, Hz. Muhammed'in hutbe yönteminde kullandığı gibi kısa ve öz ifadeler kullanmayı tercih etmek doğru görünmektedir.

F. Hutbelerde Kullanılan Dilin Niteliği

Hutbeler pek çok unsurun bir araya gelmesiyle oluşan metinlerdir. Bu unsurlar Kur'an, Hadis gibi kutsal metinler, dil, hitap biçimi, vurgu, tekrarlar ve kullanılan kavramların bağlamları bu unsurların dil ile ilintili olanlarından bazılarıdır (Koç, 2012, s. 15). Hutbede kullanılan dil ve özellikleri metnin odağında yer almaktadır. Kaldı ki son dönem çalışmalarına yönelik yapılan değerlendirmelerde "dil" meselesinin önemi ve çalışma ekseninde dikkate alınması gerekliliği vurgulanmaktadır. Sosyalleşme süreçlerinin büyük ölçüde dil ile kazanıldığı, toplumun değer ve inanışlarının dil vasıtasıyla öğrenildiği bilinmektedir. Öğrenilenler, kazanılanlar veya pekiştirilenler de kuşkusuz kuşaklar arası dil aracılığıyla aktarılır (Z. Demir, 2013, s. 102).

Konuşma dili; bilgiyi, duyguyu, hayal ettiklerimizi, düşündüklerimizi ifade etmenin ve diğerleriyle paylaşmanın en etkili, mühim, pratik ve kolay karşılık bulabilen yöntemidir (Macit, 2005, s. 102). Hutbelerde kullanılan araç temelde dil olduğundan, yukarıda zikredilen unsurların etkin biçimde aktarılabilmesi, doğru kelime ve kavramların seçilmesine, ifadelerin açık ve anlaşılır olmasına, kısaca kullanılan dilin niteliklerine bağlıdır (Kocaman, 2006, s. 112). Hutbe içeriğinde sıkça karşılaşılan öğüt ve uyarıların yerine

ulaşabilmesinde temel etken dildir. Hatibin karşısındaki topluluğun dilinden konuşmaması bir iletişimsizlik ortamı oluşturacak ve anlatılmak istenenler alıcıya ulaşamayacaktır (Z. S. Zengin, 2008, s. 387). Konuşma metni hazırlanırken monoton bir üslup kullanılmamalıdır. Birbirini tekrar eden, düşündürmeyen, sorgulatmayan ya da merak uyandırmayan söylemlerin muhatap topluluk üzerindeki etkisi de az olacaktır (Onay, 2004, s. 10).

Bazı hutbe metinlerinin özellikle giriş bölümlerinde rastlanan “sözlükte bu anlamda, terim anlamı şudur” gibi ifadeler cemaatin ilgisini çekmeyebilmekte, metne akademik bir karakter kazandırabilmektedir. Özellikle cemaatin eğitim ve yaşa dayalı genel profili dikkate alındığında ortalama bir seviyenin dikkate alınması gerekliliği yadsınamaz. Bunun yanında cemaatin bilip alışkın olmadığı kelime ve kavramları tercih etmek, uzun cümleler kurmak yanlış görünse de aynı şekilde seviyeyi düşüren kelime ya da ifadelere başvurmak da aynı şekilde doğru görünmemektedir (Çiçek, 2013, s. 14), (Durmuş, 2009, s. 845).

Hutbelerde kullanılan dil ile ilintili bir diğer önemli sorunsal mesajların anonim olarak verilmesidir. İfadeler genele yönelik olduğu için, üzerine alınan olmamakta, mesaj havada asılı kalmakta, hedefine ulaşamamaktadır (Onay, 2004, s. 8). Dinleyicinin mesajla düşünsel ya da duygusal bir bağ kuramaması, dikkatle dinlememesi ve mesajın hedefine ulaşamaması neticesini doğurmaktadır.

Diğer bir husus ise hutbe metinlerinin biri diğerinden fazlaca ayırt edilemeyecek biçimde birbirlerine benzemesidir. Metne bakıldığında bir hutbenin klasik bir hutbe metni olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Uzun zamandır birbirini tekrar eden pek çok dilsel unsurun metinlerde yer aldığı gözlenmektedir. Zaman zaman hutbe metinlerine duygulara hitap eden unsurlar, şiir ya da nükteler ilave edilmesi metni daha dikkat çekici hale getirecektir (Şen, 2007, s. 497). Din hayatla iç içedir. Hutbe metinlerinde gündelik hayata dair ilginç bilgilere, teknolojik ya da bilimsel içeriklere yer verilmesi metni zenginleştirecektir. Diğer yandan modern yaşamın gündeme taşıdığı problemler ve bu problemlere yönelik çözüm önerilerine değinilmesi de metinlere yönelik dikkat ve ilgiyi artıracaktır.

Sonuç ve Öneriler

Geçmişten günümüze hutbeler İslam toplumuna seslenmenin önemli araçlarından birisi oldukları gibi; uyarı, bilgilendirme, eğitim, hatırlatma, ahlak ve davranış kazandırma gibi pek çok önemli işleve sahip olmuşlardır. Gerek dini gerek siyasi gerekse kültürel anlamda önemli etkileri olan hutbeler, bireyin tüm hayatı boyunca süren dini sosyalleşme sürecinde de

önemli bir konumdadır. Cuma namazının şekil şartlarından birisi olan hutbeler cami bünyesinde gerçekleşen en önemli dini ritüellerdendir.

Böylesine önemli ve etki potansiyeli olan hutbelerin, hazırlanma ve cemaate sunum sürecinde de yıllar içinde çeşitli tartışmalar olmuş, farklı uygulamalar ve değişimler yaşanmıştır. Hutbeler kimi zaman Diyanet İşleri Başkanlığınca hazırlanarak tüm Türkiye'ye yollanmış, kimi zaman yöresel faktörler ön plana çıkarılarak hazırlanma süreçleri yerel unsurlara bırakılmıştır. Son dönemde ise hutbelerin tek merkezden Başkanlık Din Hizmetleri Müdürlüğü bünyesinde hazırlanıp yayımlandığı anlaşılmaktadır.

Çalışmada literatür taraması neticesinde elde edilen veriler kategorize edilerek yorumlanmıştır. Ardından 2014-2019 yılları arasında yayımlanan hutbeler arasından tesadüfi örneklem yoluyla seçilen 30 hutbe, içerik analizi tekniğiyle detaylı biçimde incelenmiştir. Hutbelerde özellikle süre konusuna odaklanılmış, hutbelerin Arapça bölümlerinin 5 dakika 9 saniyede okunabildiği, Türkçe bölümlerinin ise ortalama 7 dakika 57 saniyede, toplamda ise ortalama 13 dakika 6 saniyede okunabildiği tespit edilmiştir. Günümüz koşullarında, mesai, yaş, ileri yaşa bağlı engeller de dikkate alındığında hutbe sürelerinin, insanın dikkat süresini aşan uzunlukta olduğu değerlendirilmektedir. Neticede ulaşılan veriler hutbe metinlerinin çoğunlukla uzun olduğunu, buna bağlı olarak da uzun sürede okunabildiğini göstermektedir. Geçmişe kıyasla çok daha fazla uyarıcının bireyi etkilediği, hızlı ve yoğun yaşam biçiminin toplum içindeki hemen herkesi sarıp sarmaladığı günümüzde dikkat sürelerinin daha da kısaldığı aşıkardır. Kaldı ki hareketsiz ve son derece sessiz biçimde etkileşime dayalı bir süreç yaşanmadan okunan bir metnin tamamının dikkatle dinlenebilmesi güç görünmektedir. Yine modern şehir hayatında iş koşulları ve mesai kavramı da Cuma namazına katılanlar için zihnin bir köşesinde kendini sürekli hatırlatan ve dikkat dağıtma potansiyeli olan bir unsur olarak yer almaktadır.

Diğer yandan hutbelerdeki kelime sayıları ve cümle uzunlukları da tespit edilmiş, hutbelerde yaklaşık %20 oranında uzun ve çok uzun cümlelere yer verildiği görülmüştür. Dinlemeyi, algılamayı ve anlamayı güçleştiren bir diğer önemli unsur da uzun cümle yapılarıdır. Hutbelerde 15 ve daha fazla kelimedenden müteşekkil pek çok cümle ile karşılaşılmaktadır.

Hutbelerde referans konusunun da bir diğer önemli mesele olduğu değerlendirilmektedir. Uzun zamandır hutbe metinlerinde sadece Kur'an ve Hadis gibi asli kaynakların referans gösterildiği görülmektedir. Oysa hızlı tüketimin bir hayat tarzına dönüştüğü günümüz bilgi toplumunda yeni ve farklı bilgi kaynaklarından beslenmeyen metinlerin ilgi çekici olmaktan uzak

olacağı değerlendirilmektedir. Kaldı ki “Acaba bu hafta hutbede nelerden bahsedilecek?” şeklinde merak ve ilgi dolu bir sorunun pek dile getirilmemesi de bunun bir göstergesidir.

Biri dini iletişim biçimi olan hutbenin topluluğa sunumunda; hatip, kanal, mesaj ve alıcıdan oluşan bir iletişim süreci söz konusudur. Bu süreçte dinleyici büyük ölçüde pasif alıcı konumundadır. Dinleyicinin pasif olduğu böylesi bir iletişim sürecinde ise iletilmek istenenlerin büyük bölümünün aktarılabilmesi olanaklı görünmemektedir. Dolayısıyla günümüzde irad edilen hutbelerde çoğunlukla “dinleme”den çok duyma eyleminin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Hutbe hazırlayan uzmanların büyük hassasiyet ve titizlikle meseleyi ele aldıkları muhakkaktır. Bununla beraber tüm bu faktörler birlikte düşünüldüğünde gerek mesaj içeriğinde gerek iletişim kanalının yapısal özelliklerinde birtakım değişikliklere gidilmesi zaruri hale gelmektedir. Hutbe metinlerinden daha etkili sonuçlar alınması noktasında, özellikle genç kuşak ve dezavantajlı yaşlı kuşakla ilintili durumlar göz önüne alınmadan hutbe metinleri hazırlanmamalıdır. Bu çerçevede amaç-sonuç ilişkisi dikkate alınarak, etkin bir dini iletişimin gerçekleşmesi adına aşağıda bazı öneriler sıralanmıştır.

- Hutbe süreleri, metnin Türkçe kısmı özelinde dikkatin dağılmaması, cemaatin sıkılmaması adına en fazla 3-5 dakika aralığında olabilecek şekilde kısaltılabilir.
- Hutbelerde kısa ve öz ifadeler kullanılmalı, uzun cümlelerden kaçınılmalıdır. Akademik yazınlarda dahi 12-17 ideal aralığında olan cümledeki kelime sayısının, dinleme odaklı hutbelerde çoğu zaman yirminin üzerinde olabildiği görülmektedir. Bu da dinlemenin ve anlamının önünde büyük engel olup amaca hizmet etmemektedir.
- Farklı, güncel ve hayatın içinden referanslara yer verilebilir.
- “Z” kuşağı özellikleri dikkate alınarak hazırlanan metinler gençlere ulaşabilmede önemli bir unsur olacaktır.
- Dezavantajlı gruplar dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede yaşlılığa bağlı işitme ve dikkat kaybı yaşayanların durumu hutbede gözetilmelidir. Ayrıca engelliler de unutulmamalı, işitme engelliler için sunum yapılabilen camiler ayarlanmalıdır. Bu anlamda Başkanlığın web sitesinde yayınlanmaya başlanan hutbe metinlerinin seslendirilmiş şekli takdire şayandır.
- Yeri geldiğinde şiire, anekdotlara ya da kısa nüktelere hutbe

metinlerinde yer verilebilmelidir

- Hutbelerle ilgili cemaate yönelik dönüt çalışmaları yapılabilir.
- Tekrar eden kalıp ifadeler ve hitaplar olabildiğince metinden çıkarılabilir.
- Bilimsel bilgilerin, keşiflerin ya da ilginç konuların metinlerde yer bulması dikkati çekebilir.

Sağlıklı işleyen bir dini iletişim ortamının oluşması adına paradigma değişimi elzem görünmektedir. Belki hutbelerin sonunda dersliklerin seküler ortamlarında olduğu gibi bir alkış beklenemez ancak daha ideali için farklı bakış açılarına kapı aralamak gerekebilir (Macionis, 1987, s. 68).

KAYNAKÇA

- AHUVIA, A. (2001). Traditional, Interpretive, and Reception Based Content Analyses: Improving the Ability of Content Analysis to Address Issues of Pragmatic and Theoretical Concern. *Social Indicators Research*, 54, 139-172. doi:10.1023/A:1011087813505
- AKGÜL, M. (2010). *Kırsal Kesimde Görev Yapan Din Görevlilerinin Sorunları—Akşehir, Ilgın ve Doğanhisar Örneği* -. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- AKKAYA, Ü. H. (2019). Y Kuşağı İlahiyat Öğrencilerinde Model İnsan Algısı. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi—BOZİFDER*, 165(15), 43-84.
- AKYÜZ, N., GÜRSOY, Ş. ve ÇAPCIOĞLU, İ. (2006). Din İşlerinde Özgün Türk Deneyimi: Diyanet'in Kurumsal Kimliği ve Güncel Değerlendirmeler. *Dini Araştırmalar*, 9(25), 31-42.
- ALTAŞ, N. (2007). Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlamak Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma. 1. *Din Hizmetleri Sempozyumu* içinde (C. 1, ss. 481-492). 1. Din Hizmetleri Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ARABACI, F. (2003). Türkiye'de Dini Sosyalleşmenin Temel Etkenleri. *Dini Araştırmalar*, 6(16), 39-54.
- ARSLAN, H. (2015). *Diyanet İşleri Başkanlığının Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- ARSLAN, M. (2006). Dini Toplumsallaşma ve Temel Etkenleri: Türk Geç Ergenleri Arasında Uygulamalı Bir Araştırma. *Akademik Araştırmalar*

Dergisi, (31), 61-78.

- AŞLAMACI, İ. (2018). Türkiye’de Cami Merkezli Din Eğitimi Konusunda Yapılan çalışmalar Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan)* içinde (C. 2, ss. 427-445). Uluslararası Cami Sempozyumu (Sosyo-Kültürel Açıdan), sunulmuş bildiri, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- AYDIN, Ö. (2019). Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Bir Tartışma: Temsil Meselesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(3), 891-918.
- BAKTIR, M. (1998). Hutbe. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- BATAR, Y. (2020). İletişim Modelleri Işığında Dini İletişimin Doğası. *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 417-439.
- BEJTKOVSKÝ, J. (2016). The Employees of Baby Boomers Generation, Generation X, Generation Y and Generation Z in Selected Czech Corporations as Conceivers of Development and Competitiveness in Their Corporation. *Journal of Competitiveness*, 8(4), 105-123.
- BENCSIK, A., HORVÁTH-CSİKÓS, G. ve JUHÁSZ, T. (2016). Y and Z Generations at Workplaces. *Journal of Competitiveness*, 8(3), 90-106.
- BEŞİRLİ, H. (2006). Diyanet İşleri Başkanlığının Camilerde Okuttuğu Hutbelerin Sosyolojik Analizi. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), 143-171.
- BİLGİN, V. (2008). Dinî Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenmede Caminin Yeri ve Önemi. *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami* içinde (ss. 187-209). *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, sunulmuş bildiri, İstanbul.
- BOPP, K. L. ve VERHAEGHEN, P. (2005). Aging and Verbal Memory Span: A Meta-Analysis. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences*, 60B(5), 223-233.
- BORJA, A. (2020, 20 Aralık). Writing the first draft of your science paper - Some dos and don'ts—Elsevier Connect. *Writing the first draft of your science paper -Some dos and don'ts—Elsevier Connect*. <https://www.elsevier.com/connect/writing-a-science-paper-some-dos-and-donts> adresinden erişildi.
- CAN, İ. (2017). Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (38), 507-532.
- CELFIN, İ. (2016). *Din Toplum İlişkisi Bakımından Cuma Hutbeleri 2012-2014*
-

Çağlayancerit Örneği. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

- CERTEL, H. (2008). Din-İletişim İlişkisi ve Dini İletişimin Engelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(21), 127-158.
- CIORBA, A., BIANCHINI, C., PELUCCHI, S. ve PASTORE, A. (2012). The Impact of Hearing Loss on The Quality of Life of Elderly Adults. *Clinical Interventions in Aging*, 7, 159-163.
- COMMODARI, E. ve GUARNERA, M. (2008). Attention and Aging. *Aging Clinical and Experimental Research*, 20, 578-584.
- ÇITIRIK, A. N. ve ZENGİN, Z. S. (2020). Küresel Salgın Zamanında Din Görevlileri Gözüyle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Hizmeti ve Eğitimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 599-6245.
- ÇİÇEK, M. H. (2013). Hutbelerde Yapısal Bir Değişiklik Önerisi. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-18.
- DEMİR, M. (2012). Çevreye Minberden Bakmak: Cuma Hutbelerinde Çevre Sorununun Sunumu. *İnsan ve Toplum*, 2(3), 5-32.
- DEMİR, Z. (2013). Diyanet Hutbelerinde Kadın Söylemi (2001-2011). *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), 95-118.
- DEVECİ, T. (2019). Sentence Length in Education Research Articles: A Comparison Between Anglophone and Turkish Authors. *Linguistics Journal*, 13(1), 73-100.
- Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2020, 28 Eylül). Hutbe Arşivi. *Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü*. <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/sayfalar/hutbelerlistesi.aspx> adresinden erişildi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2002). Diyanet İşleri APK Dairesi Başkanlığı Genelgesi. Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü Uygulama Genelgesi. (2020, 28 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı/Başkanlık Mevzuatı/Genelgeler*. <https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/kategoriler/ba%C5%9Fkanl%C4%B1k-mevzuat%C4%B1/genelgeler> adresinden erişildi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesi. (2020, 28 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı/Mevzuat/Yönergeler*. <https://hukukmusavirligi.diyanet.gov.tr/kategoriler/ba%C5%9Fkanl>

- %C4%B1k-mevzuat%C4%B1/y%C3%B6nergeler adresinden erişildi. Diyanet İşleri Başkanlığı Hukuk Müşavirliği Başkanlık Mevzuatı. (2020, 28 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı/Hukuk Müşavirliği/Başkanlık Mevzuatı*. <https://hukukmusavirligi.diyamet.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun. (2020, 30 Aralık). *T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> adresinden erişildi.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumsal Tarihçe. (2020, 29 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Tarihçesi*. <https://www.diyamet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay//1/diyamet-isleri-baskanligi-kurulus-ve-tarihcesi> adresinden erişildi.
- DOĞAN, R. (1999). Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39(1), 491-533.
- DOLOT, A. (2008). The characteristic of Generation Z. *E-mentor*, 2(74), 44-50.
- DURMUŞ, Z. (2009). Bilgi Edin(dir)me Aracı Olarak Hutbe. *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* içinde (ss. 839-852). IV. Din Şurası, sunulmuş bildiri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- En Çok Kullanılan 500 Türkçe Cümle. (2020, 30 Aralık). *Türkçe'nin Dirilişi*. 13 Ocak 2021 tarihinde <https://www.turkceindirilisi.com/turkce/en-cok-kullanilan-500-turkce-cumlesik-kullanilan-turkce-cumleler-h95544.html> adresinden erişildi.
- FAIRCLOUGH, N. (2004). *Analysing Discourse, Textual Analysis for Social Research*. London and New York: Routledge.
- GÖRGÜLÜ, H. A. (1996). Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 171-235.
- GÜREL, E., TAT, M. ve ÖZŞENLER, D. (2018). Diyaloga Dayalı Dinleme: Diyalojik Dinleme. *Researcher: Social Science Studies*, 6(3), 57-72.
- HÜLÜR, A. B. (2014). *İnançlara Yönelik Söylemin İdeolojik İnşası*. (Yayımlanmamış doktora). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İbn HALDUN. (2013). *Mukaddime* (C. 1-2, C. 1-2). İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.

- İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı Hutbe Hizmetleri. (2020, 28 Aralık). *Diyanet İşleri Başkanlığı İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı*. <https://dinhizmetleri.diyanet.gov.tr/Detay/86/hutbe-hizmetleri> adresinden erişildi.
- İŞAL, E. E. (2019). *Pierre Bourdieu Kavramları Üzerinden Cuma Hutbelerinin Analizi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yay.
- KARA, M. (2017). *Kur'an ve Sünnet Ekseninde Hitabet*. Samsun: Üniversite Yayınları.
- KARTOPU, S. (2013). Dini Yaşayışta Hayatı Sorgulama ve Anlam Arayışı. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 67-90.
- KEYİFLİ, Ş. (2013). Cami İçi Din Eğitimi ve İletişimi Süreci Olarak Hutbeler. *Ekev Akademi Dergisi*, 17(55), 71-88.
- KEYİFLİ, Ş. (2019). Hutbe ve Vaazların Dili ve Üslubuyla İlgili Yaşanan Olumsuzluklar. *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 25-41.
- KILIÇ, M. (2017). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(35), 137-166.
- KİRMAN, M. A. (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü* (2. bs.). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- KOCAMAN, K. (2006). *Dini İletişimde Hutbe*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- KOCAMAN, K. (2019). Geçmişten Günümüze Dini İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63), 1258-1271.
- KOÇ, T. (2012). *Din Dili* (3. Baskı.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- KOÇAK, A. ve ARUN, Ö. (2013). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28.
- KÖYLÜ, M. (2003). *Psiko-Sosyal Açından Dini İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- KRIPPERNDORFF, K. (2013). *Content Analysis An Introduction to its Methodology* (3. bs.). Los Angeles: Sage Publications.
- KURT, A. (2016). *Din Sosyolojisi* (12. bs.). İstanbul: Sentez Yay.
- MACIONIS, J. J. (1987). *Sociology* (12. bs.). U.S.A., Canada: Pearson Prentice Hall.

- MACİT, Y. (2005). Veda Hutbesi'nin Günümüz İrşad Hizmetlerinin Verimliliği Açısından Değerlendirilmesi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (16), 101-118.
- MCQUAIL, D. ve WINDAHL, S. (1997). *Kitle İletişim Modelleri*. (K. Yumlu, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- MÜSLİM, E. H. b. el-Haccac b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisâburi. (1981). *Câmiu's-Sahih, (Sahihu Müslim)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- OKUMUŞ, E. (2014). Din ve Sosyalleşme. *Turkish Studies*, 9(11), 429-454.
- ONAY, A. (2004). Diyanet Hutbelerinin Muhteva Analizi. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17(1), 1-13.
- ÖNAL, R. (2020). Pandemiye Dini Yaklaşımlar ve Tartışmalar. F. Çakı (Ed.), *Modernitenin Pandemik Halleri* içinde (ss. 413-434). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- ÖNKAL, A. (1993). İrşad Vasıtası Olarak Hutbe. *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* içinde (C. 1, ss. 145-153). I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, sunulmuş bildiri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ÖZ, A. (2017). Kaynak ve Alıcı Yönünden Etkili İletişimin Odak Noktaları ve Bunların Dini İletişime Etkileri. *Bilimname*, (33), 119-139.
- ÖZBOLAT, A. (2013). Hutbelerde Söylem Değişimi—Diyanet Hutbeleri Örneği-. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(29), 662-679.
- POLAT, F. (2010). Türk Toplumunda Zihniyet Oluşumu Açısından Dini Sosyalleşme ve Karşılaşılan Bazı Problemler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9(19), 207-217.
- ROSEMANN, S. ve THIEL, C. (2019). The effect of age-related hearing loss and listening effort on resting state connectivity. *Scientific Reports*, 1-9. doi:10.1038/s41598-019-38816-z
- SAPIENZA, Z. S., IYER, N. ve VEENSTRA, A. S. (2015). Reading Lasswell's Model of Communication Backward: Three Scholarly Misconceptions. *MassCommunication and Society*, 18(5), 599-622.
- SHARAF ELDIN, A. A. T. (2014). Critical Discourse Analysis of Religious Sermons in Egypt: Case Study of Amr Khalid's Sermons. *International Education Studies*, 7(11), 68-75.
- SHERKAT, D. E. (2013). Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri. *Turkish Studies*, 8(3), 279-297.
- SHERKAT, D. E. ve WILSON, J. (1995). Preferences, Constaints, and Choices in

- Religious Markets: An Examination of Religious Switching and Apostasy. *Social Forces*, 73(3), 993-1026.
- SOLHEIM, J. (2010). *Hearing Loss in The Elderly: Consequences of Hearing Loss and Considerations for Audiological Rehabilitation*. (Yayımlanmamış doktora). University of Oslo, Norway.
- SÖYLEV, Ö. F. (2013). Yerleşik İrşat Usullerini Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar ve Dinî Danışma ve Rehberlik Üzerine Bir İnceleme. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 179-202.
- ŞEN, Z. (2007). Camilerde Okunan Hutbelerin Mevcut Durumunun Değerlendirilmesi ve Daha Mükemmel Hale Gelmesi İçin Bazı Teklifler. *1. Din Hizmetleri Sempozyumu* içinde (C. 1, ss. 493-504). 1. Din Hizmetleri Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ŞENTÜRK, R. (2012). İletişim Teorilerinde Temel Sorunu. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(21), 493-518.
- TASLAMAN, C. (2014). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'den İslam* (8. bs.). İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- TAŞ, K. (2002). *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- TAVUKÇUOĞLU, M. (1997). Cuma Hutbeleri İle İlgili Bir Araştırma Üzerine İncelemeler. *Türkiye Günlüğü Dergisi*, (48), 97-107.
- TAYLOR, C. J. C. (2008). *Whither March the Cohorts: The Validity of Generation Theory as a Determinant of the Sociocultural Values of Canadian Forces Personnel*. Canadian Forces College.
- TÜBİTAK. (2020, 26 Aralık). Covid-19 Raporu. *TÜBİTAK Covid-19 Raporu*. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/Covid-19%20Raporu-Final%2B.pdf> adresinden erişildi.
- USTA, N. (2007). Yaygın Din Eğitimi Hizmetlerinin Zihniyet Değişimindeki Rolü (Hutbe ve Vaazların Zihniyet Değişimine Etkileri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme). *1. Din Hizmetleri Sempozyumu* içinde (C. 1, ss. 468-473). 1. Din Hizmetleri Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- VURAL, A. (2015). *2010-2012 Yıllarında Okunan Hutbelerin Tahlili (Kilis Örneği)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kilis.
- WUTHNOW, R. (2000). *ENCYCLOPEDIA OF SOCIOLOGY*. (E. F. BORGATTA, ED.). UNITED STATES OF AMERICA, NEW YORK: MACMILLAN REFERENCE USA.

- YAŞAR, M. (2007). İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması. *1. Din Hizmetleri Sempozyumu* içinde (C. 1, ss. 474-480). 1. Din Hizmetleri Sempozyumu, sunulmuş bildiri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- YAŞAROĞLU, M. K. (2016). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 93-107.
- YILDIZ, M. C. (1999). *Din Görevlilerinin Sorunları ve Beklentileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ Uygulaması*. (Yayımlanmamış sosyal bilimler doktora). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- YILMAZ, H. (2007). Hz. Peygamber Döneminden Günümüze Kadınlar ve Cami Eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5(14), 107-130.
- YÜCEL, İ. (1994). Diyanet İşleri Başkanlığı. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- ZENGİN, H. K. (2012). Son Dönem Cumhuriyet Hutbelerinin İçerik Analizi (2003-2011 Yılları Arası). *Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II* içinde (ss. 121-147). Yaygın Din Eğitimi Sempozyumu II, sunulmuş bildiri, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- ZENGİN, Z. S. (2008). Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 379-398.

PRESIDENCY OF RELIGIOUS AFFAIRS KHUTBHAS IN TERMS OF THEIR DURATION AND SENTENCE LENGTH

 Ümit Harun AKKAYA^a

Extended Abstract

From the first days of Islam until today, khutbahs have been an important means of addressing the Muslim community. Khutbahs have had many important functions such as informing, education, reminding, moral and behavior gaining. Khutbah, which has important effects both in religious, political and cultural terms, is also in an important position in the religious socialization process that lasts throughout the life of the individual. Khutbah, one of the formal conditions of the Friday prayer, is one of the most important religious rituals that take place within the mosque.

In the current situation, the opportunity to reach millions of Muslims simultaneously with Friday khutbahs increases the importance of them even more. This results in many studies on khutbah. Although studies on khutbah are mostly in the field of theology, there are various studies in the fields of sociology, history and political science.

Unlike previous studies, this study mainly focused on the duration, length, word count, sentence length of Friday khutbahs. It was examined whether the khutbahs were an effective “message” for the community with their existing structural features in the axis of religious communication fact. At the same time, the potential of the khutbahs to carry out religious socialization processes in the receiving community (congregation) of different age groups was discussed in the study.

There have been various discussions over the years during the preparation and presentation of the khutbahs, which have such an important and high impact potential, to the community. In addition to these discussions,

^a Asst. Prof., Kayseri University, harunakkaya@kayseri.edu.tr

different practices and changes were experienced depending on the periods and conditions. Sometimes khutbahs were prepared by the Presidency of Religious Affairs of Turkey and sent to all country. Sometimes local factors are highlighted and the preparation processes are left to local elements. Recently, it is understood that khutbahs were prepared and published from a single center within the General Directorate of Religious Services.

In the study, the data obtained as a result of the literature review were categorized and interpreted. Subsequently, 30 khutbahs, which were randomly selected among the khutbahs published between 2014-2019, were analyzed in detail using the content analysis technique. The point at the end of the sentence was taken as a basis when the texts were handled in terms of word number in order to obtain quantitative data, based on content analysis (qualitative data analysis). Again, in the sentence, the Arabic expressions sometimes included in the khutbahs were read, and the number of words was added to the number of words related. Khutbahs were examined word by word, and the results were written on the tables. It has been focused on duration in the khutbahs, and it was determined that the Arabic parts of the khutbahs could be read in 5 minutes and 9 seconds, while the Turkish parts could be read in an average of 7 minutes 57 seconds, and a total of 13 minutes and 6 seconds. In today's conditions, considering the obstacles related to working hours, age and advanced age, it is evaluated that the duration is longer than the attention span. As a result, the data obtained show that the texts of khutbahs are mostly long and can therefore be read in a long time. It is obvious that attention spans are getting shorter today, where more stimulants affect the individual than in the past, and the fast and intense lifestyle surrounds almost everyone in society. Moreover, it seems difficult to listen carefully to an entire text that is read without experiencing a motionless and extremely silent interactive process. Again, the concept of working conditions and overtime in modern city life is an element that constantly reminds itself in the corner of the mind for those who attend the Friday prayer. The effect of this element at the point of gathering the mind and its potential for distraction should not be overlooked.

It has been observed that during the pandemic period that we are in and which seriously affected the world, there were also changes in khutbahs. It is understood that the volumes of khutbahs have almost doubled between March 16, 2020 and May 29, 2020, when mosques are closed and Friday prayers are not performed. A new change has been experienced since the Friday prayer on May 29, under certain conditions, was mostly performed outside the mosque and by respecting social distance. In this new period,

both pandemic conditions, weather conditions and the fact that the majority of the congregation remained outside the mosque affected the texts of khutbahs. It was observed that the texts were shortened by half in this period compared to normal periods. Within the scope of the study, the shortened khutbahs that were sermonized during the pandemic period in 2020 were examined in terms of duration and word count.

On the other hand, the number of words and sentence lengths in khutbahs were also determined, and it was observed that long and very long sentences were used in approximately 20% of khutbahs. Long sentence structures are another important factor that makes it difficult to listen, perceive and understand.

The subject of reference in the khutbahs is considered to be another important issue. For a long time, it is seen that only essential sources such as the Qur'an and Hadith are referenced in the texts of khutbahs. However, in today's information society where fast consumption has turned into a lifestyle, it is considered that texts that do not feed on new and different information sources will be far from interesting. Besides, "I wonder what will be mentioned in the khutbah this week?" The fact that a question full of curiosity and interest is not expressed much is an indicator of this.

Considering the presentation of khutbahs, one of which is a form of religious communication, to the congregation, the listener is completely passive receiver in the integrity of the communication with the orator, channel, message and receiver. The extent to which the transmission process takes place under these conditions remains there as a question mark. It is possible to say that in today's khutbahs, the act of hearing is more of a matter than "listening".

It is certain that the experts who prepare khutbahs dealt with the issue with great sensitivity and meticulousness. However, when all these factors are considered together, it becomes necessary to make some changes in both the message content and the structural features of the communication channel. At the point of getting more effective results from khutbah texts, we think that khutbahs should not be prepared without taking into account the situations related to young generation and disadvantaged older generation.

Keywords: Sociology of Religion, Khutbah, Religious Communication, Religious Socialization, Presidency of Religious Affairs, Friday Prayer.

